

TÜRKMENİSTAN COĞRAFYASI VE DÜĞÜN GELENEĞİ

Prof. Dr. Sibel KILIÇ

ARTİKEL AKADEMİ: 408

Türkmenistan Coğrafyası ve Düğün Geleneği

Prof. Dr. Sibel KILIÇ

Marmara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

ORCID: 0000-0001-5695-9569

Editör:

Arş. Gör. Sebahat YAVUZ BALCI

ISBN 978-625-5674-48-7

Birinci Basım: Aralık- 2025

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Kapak ve kitap tasarımı: Arş. Gör. Sebahat YAVUZ BALCI

Baskı ve Cilt: Uzunist Dijital Matbaa Anonim Şirketi

Akçaburgaz Mah.1584.Sk.No:21 / Esenyurt

Matbaa Sertifika No: 68922

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2025

Akademik etik kurallara

bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı, kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.

Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul

Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708

mail: info@artikelakademi.com

www.artikelakademi.com

TÜRKMENİSTAN COĞRAFYASI VE DÜĞÜN GELENEĞİ

Prof. Dr. Sibel KILIÇ

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	9
1.1. Türkmenistan'ı Çevreleyen Coğrafyaya Tarihsel Bakış.....	10
2. TÜRKMEN BOYLARI.....	23
2.1. Oğuz Boyları.....	25
2.2. Salırlar.....	27
2.3. Çovdurlar.....	28
2.4. Bayatlar.....	29
3. TÜRKMEN TAYFALARI.....	30
3. 1. Teke Boyu.....	31
3. 2. Yomut Boyu	31
3. 3. Ersarı Boyu.....	32
3. 4. Salır Boyu.....	32
3. 5. Sarık Boyu.....	33
3. 6. Çovdur Boyu.....	33
3. 7. Alili Boyu	33
3. 8. Göklen Boyu.....	34
3. 9. Nohur Boyu.....	34
3. 10. Anevli Boyu.....	34

3. 11. Arabacı Boyu.....	34
3. 12. Ata Boyu.....	35
3. 13. Garadaşlı Boyu.....	35
3. 14. Yemreli Boyu.....	35
3. 15. Mukrı Boyu.....	36
3. 16. Olam Boyu.....	36
3. 17. Sakar Boyu.....	36
3. 18. Surhı Boyu.....	36
3. 19. Hasar Boyu.....	37
3. 20. Esgi Boyu.....	37
3. 21. Kıracılı Boyu.....	37
3. 22. Burkaz Boyu.....	37
3. 23. Düyeci Boyu.....	37
3. 24. Mürçeli Boyu.....	37
3. 25. Mehinli Boyu.....	38
4. TÜRKMEN DÜĞÜN GELENEĞİNDE TOPLUMUN S OSYO-KÜLTÜREL, TOPLUMSAL, ESTETİK DOKUSUNA İLİŞKİN KODLAR VE TAKI.....	39
KAYNAKÇA.....	85

ÖNSÖZ

Türkmenistan Aşkabat ve Merv Bölgesi alan araştırması neticesinde hazırlanmış olan, Türkmen Düğün geleneği ve ritüellerinin sosyo-kültürel bağlamda analiz edildiği bu çalışma, Eski Türk kültürünün günümüzde de tüm canlılığı ile yaşatıldığı muhafazakâr kimliğini ortaya koymaktadır. Geleneksel ve çağdaş düğün adı altında iki ayrı kültürel unsurun birbiri içerisine girerek melez bir yapıya dönüştürmeksizin birbirlerinin dokularına zarar vermeden eş zamanlı bir süreci ifade eder. Eski Türk geleneksel takıları ifade eden kadim şaysep adı verilen takılar, her gelinlik çağına gelen kızın tepeden tırnağa takması en karakteristik özelliklerden birisidir. Güçlü bir prestij göstergesi olarak kabul gören bu takılara sahip olmayan genç kızların, kiralamak sureti ile bu takıları takması son derece ilgi çekici bir pratiktir. Eski Türk kültürünün neredeyse hiçbir değişime uğramadan günümüze taşınan düğün geleneği ve ritüelleri batı kültürüne paralel bir düğün konsepti ile devam eder.

Prof. Dr. Sibel KILIÇ

2025

1.GİRİŞ

Türkmen düğün geleneğine değinmeden önce, Türkiye’de Akdeniz Toroslarında kız isteme geleneğini ana hatları ile açıklamak, bu geleneğin Orta Asya uzantılarına dikkat çekmek bakımından önem arz etmektedir.

Akdeniz Toroslarında kız istemeye gidilmeden önce, aileye haber verilir ve bu niyetle yola çıkılırken çikolata veya şeker alınarak kız evine gidilir. Konuya girilmeden önce, tatlı yemenin müteakip konuşmaya da yansıması açısından getirilen şekerli yiyeceklerin sunumu yapılır. Kız evi duruma olumlu bakıyor ve kız istemeye gelen aileyi ve damat adayını uygun buluyorsa net bir cevap vermez ve “düşünelim siz tekrar bir gelin” der. Bunun arkasından kız istemeye giden aile büyükleri geri döner ve uygun bir zamanda ellerinde bohçaları ve bohçanın içerisinde ekmek ve şekerleriyle kararlaştırılan günde yeniden kız evine giderler. Kız evi getirilen bohçayı alır ve kabul ederse, arkasından şerbet içilir ve buna “şirinlik” yapılması adı verilir. Bu bağlamda söz kesilir.

Söz kesilmesini takip eden zamanda ise kızın babası ile “kalın” adı verilen başlık parası pazarlıkları yapılır. Bu süreçte ahalinin ileri gelenleri araya girerek, “hayırlı bir iş” olarak anılan evlilik müessesesinin oluşması için gerekli uzlaşma zeminin oluşması sağlanır. Bunu takip eden zamanlarda ise kız için ödenen başlık parası, kızın çeyizlerinin hazırlanması için harcanır ve yapılan bu harcamalar her iki aile tarafından da takip edilerek, verilen tüm paranın kızın kardeşlerine ve annesine alınan birkaç gömlek ve çorap dışında tamamının kız için harcandığından emin olunur. Bunun arkasından belirlenen günde nişan yapılır ve çağırılan davetlilerin önünde kız için alınan çeyiz sergilenir, gelen davetlilerin verdikleri paralar ve taktıkları takılarla kurulması planlanan yeni sosyal kurumun finansal altyapısı oluşturulur. Bir tür sosyal dayanışma anlayışı sergilenmiş olur. Bunun arkasından, düğün günü belirlenir ve seçilen dönem ise genellikle hasat mevsimini müteakip olan aylardır. Bunun nedeni ise, davet edilenlerin çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlar olduğundan, onlara düğüne gelmemek için herhangi geçerli bir bahane bırakmamaktır. Düğünler bir anlamda eş dost yardımı ile yapılması gereken pahalı aktiviteler olduğundan, sosyal sorumluluktan kaçma ihtimali olanlar böylece bahaneden yoksun bırakılarak, toplumsal görevleri kendilerine bir şekilde dayatılır. Ar-

kasından, düğüne gelenler tek tek davul zurna eşliğinde karşılanmak suretiyle maddi katkılarını sunarlar ve bir deftere isimlerinin karşısına yaptıkları maddi katkı miktarı not edilir. Cuma akşamları bayrak dikme töreniyle başlayan düğünler, pazar günü kız evine giden ve “seğmen” adı verilen kortejin gelini alarak oğlan evine getirmesinin arkasından sergilenen bir takım eğlencelerle son bulur.

Aşkabat ve Merv bölgelerinde gerçekleştirilen alan araştırmaları Akdeniz Toroslarında tüm sıcaklığı ile varlığını koruyan düğün geleneğinin ve ritüellerin kaynaklarına ziyadesi ile dikkat çekmektedir. Söz konusu gelenek ve ritüeller, Türkmen toplumunun sosyal etik ve estetik değerlerinin kodlarını içeren topluma has simgesel kodları içermektedir. Zira düğün geleneğinin neredeyse tamamı yoğun bir sözsüz sosyal mesaj örgesinden müteşekkildir. Bu dil nitekim hemen hemen tüm topluluklarda olduğu gibi Türkmen topluluklarında da, toplumun kendine has bildiri/ bildirişim özelliğine haiz, alternatif bir kültürel iletişim aracı olarak karşımıza çıkar. Sosyal yaşamın yazısız yasalarını içeren bu dil, farklı boylara ayrılmış, göçebe bir yaşam biçimi süren Türkmen toplulukları için öğrenilmesi ve uyulması gereken zorunlu bir dil olarak toplumu sistematize etmekte ve sosyal düzeni sağlayan bir yapılanmaya katkı sunmaktadır.

1.1. Türkmenistan’ı Çevreleyen Coğrafyaya Tarihsel Bakış

Orta Asya Türk Tarihi’ni, milletleşmiş toplum yapısı ve örgütlü devlet organizasyonu ile Hunlar’la başlatmak mümkün olmakla beraber¹ Hun İmparatorluğu’ndan önce de, Çin Seddi’nden bu günkü Türkmenistan sınırlarına kadar ulaşan bölgelerde konfederal bir yapı içerisinde yaşayan Türk yönetim biçimi ve toplum yapısının varlığı da göz ardı edilmemelidir. Ancak Orhun, Selenge Irmaqları, Ötüken, Ongin Irmağı üzerinde, Karakurum ile Ordos Bölgesi arasında siyasi birlik oluşturan Hunlar, zamanla bütün Orta ve İç Asya’yı egemenliği altına alarak, ilk defa kültür ve sanat birliği oluşturmuşlardır.²

Moğol ve Moğol sonrası dönemlerde Türkmen Oğuz Kabileleri İran, Kafkaslar, Anadolu ve Orta Doğu’nun bir kısmına yerleşmişlerdir. Orta Çağ’da Türkmen kabilelerinin bir kısmı da İran, günümüz Afganistan coğrafyası, Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Dağıstan, Rusya (Stavropol ve Astrakan Türkmenleri), Çin (Salor kabilesi), Horasan, Harezmi ve Maverâünnahr (Çandır kabilesi) bölgelerine yerleşmişlerdir. 15. ve 16. yüzyıllardan sonra ise Orta Asya

¹ İbrahim Kafeslioğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul Ötüken Yayınları, 2004, s.20.

² İbrahim Kafeslioğlu, a.g.e., s.20.

Türkmen boyları kendi aralarında birlikler oluşturmaya başlamışlar. Bunlar Yazır, Salor, Hızır-Eliş, Üçeliş (Deveci, Eski ve Alili den oluşmakta), Eseneli Soyukan, Yaka Türkmenleri, Teke-Yomut vs. gibi boyların birleşimiyle oluşan yeni yapıları meydana getirmiştir. Boylar arasında meydana gelen bu birleşmeler sonucunda belirgin ve kayda değer bir Türkmen kültürel etnik kompozisyonu da ortaya çıkmıştır. Böylece, Türkmenlerin bu uzun kültürel gelişim sürecini Oğuz Türkmen topluluğu ve Modern Türkmenler olarak iki evreye bölmek mümkündür.

Rus istilasından öncesine kadar nüfusu 1.150.000 civarında olan Türkmenler, geleneksel kabilelere ve buna bağlı alt gruplara bölünmüşlerdir. Bunlar başlıca; Ali Eli, Ata, Çovdur, Emrali, Ersarı, Göklen, Sakar, Salor, Sarık, Teke ve Yomut'tan oluşmaktadır.

Diğer yandan Rusların da benzeri niyetleri olduğunu anlayan Türkmen grupları, 1800'li yılların ikinci yarısından itibaren daha fazla birlik olma yolunu tercih ederek, güçlü grupların liderlikleri altında birleşmişlerdir. 1860'lı yıllardan itibaren Türkistan bölgesini işgale başlayan Rusya, her ne kadar boylar birleştiyse de bölge halklarını yenerek, 1881 yılında Aşkabat'a kadar ilerlemeyi başarmışlardır. 1918 Bolşevik Devrimi'ni takip eden yıllarda ise Çarlık Rusya'sının başlattığı istila SSCB tarafından kalıcı hale getirilerek, Türkmenistan diğer Türk kökenli Cumhuriyetler gibi Sovyetlerin bir parçası halinde asimile edilmeye çalışılmıştır. Köklü tarih ve gelenek bilinci sayesinde Türkmenler hiç bir zaman bu güçlü asimilasyon politikalarının kendilerini öz yapılarından koparmalarına izin vermemişlerdir. 1980'li yıllarda dünyanın giderek sertlik politikalarından uzaklaşmaya başlamasıyla birlikte Sovyet çerçevesi içerisinde yer alan diğer Türkistan kökenli cumhuriyetler gibi Türkmenistan'da kendi meclis çatısı altında bağımsız bir ülke olarak varlığına devam etme kararını 27 Ekim 1991 yılında alarak bağımsızlığını bütün dünyaya ilan etmiştir. 12 Aralık 1995 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü'nün üyeliğine kabul edilerek dünya milletleri arasında yerini almıştır.³

Türkmenler 800 yıl boyunca birleşik bir devlet oluşturmadıkları için dağınık ve parçalanmış bir şekilde yaşamış, yerleşmiş oldukları Hive, Horezm, Buhara ve İran gibi coğrafyalarda sürekli olarak kendi aralarında savaşmışlardır. Barthold'un ifadesine göre Türkmenler, diğer Türk topluluklarının aksine Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, yeni devletler kurmak suretiyle kendi pozisyonlarını güçlendirme konusunda başarısız olmuşlardır. 16. ve 18. yüzyıllar arasında Türkmenler, Kalmuk, Nogay ve Mangışlak Bölgesi'nde Kazakların saldırılarına maruz kalmışlardır. Yine Barthold'un belirttiğine göre bu

3 Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

saldırılarından sonra Anadolu’da kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının temelini oluşturdıkları için Batı’ya, oradaki akrabalarının topraklarına göç etmişlerdir. Böylece sadece Anadolu’nun değil, aynı zamanda Orta Doğu’nun da siyasi tarihinin gelişim sürecinde önemli bir rol oynamışlardır. 15. yüzyılda Türkmenler Akkoyunlu ve Karakoyunlu olmak üzere iki devlet kurmuş, ardından 16. yüzyıla gelindiğinde Orta Asya, Doğu Anadolu ve Batı İran Türkmenleri arasındaki etnik bağ kopmuştur. ⁴ Ancak Orhun, Selenge Irmakları, Ötüken, Ongin Irmağı üzerinde Karakurum ile Ordos Bölgesi arasında siyasi birlik oluşturan Hunlar zamanla bütün Orta ve İç Asya’yı egemenliği altına alarak, ilk defa kültür ve sanat birliği oluşturmuşlardır. ⁵

M.S. 5. yüzyıla gelinceye kadar Çin Seddi’nden Hazar Denizi’ne kadar olan Avrasya düzlüklerinde göçebe ve yarı göçebe olmak üzere çiftçilikle ve hayvancılıkla uğraşan birçok kabile yaşamıştır. Bu kabilelerin kendilerine yaşamak için seçtikleri coğrafyanın belirleyicisi tercih edilen uğraş alanı olmuştur. Tarımla uğraşanlar yerleşik bir hayat tarzını benimseyip buna uygun yerlerde şehirler ve sulama kanalları oluştururken hayvancılıkla uğraşanlar ise hayvanlarının ihtiyaçları doğrultusunda bir coğrafyadan diğerine sürekli hareket halinde olmuşlardır.⁶

M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya steplerini kontrolleri altına almak için Çinlilerle yoğun bir mücadele içerisine giren Hunların bir kısmı, M.Ö. 2. yüzyıllarda, Tun-Huan’ın doğusu, Pekin’in batısındaki ve Moğolistan’ın Güney’inde kalan Ordos Bölgesi’ne kadar uzanarak, burada yarı bağımsız bir imparatorluk kurmuşlardır. Ardından ise Kuzey Moğolistan’a kadar ilerleyerek, Avarların kontrolü altına girmişlerdir. Geride kalan kısmın ise batıya doğru ilerlemek suretiyle Aral Denizi yakınlarına ulaşmış olup, Baktriya’ya yerleşerek, M.Ö. 1. yüzyılda, Sır-ı Derya Nehri’nin orta kısmına kadar uzandıkları bilinmektedir. M.Ö. 3. yüzyıl gibi daha ileri dönemlerde, Gobi Çölü’nün Kuzeydoğusunda bulunan otlakların kontrolünü ele geçirdikten sonra, Transbaykal Bölgesi’ne doğru hareket eden bu topluluk, nihayetinde Moğolistan’a tamamı ile yerleşerek kontrolü eline almıştır. Güney’de kalan grup, Çinliler ile aralarında geçen uzun egemenlik mücadeleleri sonucunda

4 VM. Annanepesov, Editors: Chahryar Adle and İrfan Habib Co-editor: Karl M. Baipakov History of Civilizations of Central Asia Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century. “The Turkmens”, Volume V, Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 7 place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, 2003, p.128

5 İbrahim Kafeslioğlu, a.g.e., s.20.

6 L.R.Kyzlasov (Editor: B. A. Litvinsky)History of Civilizations of Central Asia The Cross-roads of Civilizations A.D 230 to 750 “Northern Nomads” Volume 3, Unesco Publishing, Published İmprimerie Darantieri, 21800 Quétigny (France)1996, s.310

yorgun düşerek, Çin'e bağılıklarını ilan etmişler, Kuzey'de kalanlar ise, Orhon Vadisi'ne kadar göç etmişlerdir. M.S. 45 yılına kadar süren kuraklıklar ve Orhon Bölgesi yönetimine karşı meydana gelen isyanlar sonucunda bir kısım Hun'lu, tekrar Ordos Bölgesi'ne yerleşirken, bu grupların erkekleri, Çin Seddi'ni ve Sarı Nehri korumak üzere Çinliler tarafından askere alınmışlardır. M.S. 150 yılına gelindiğinde ise, Orhon bölgesinde kalan Hun'lar, Moğolların ataları olan Sinpei tarafından bu bölgeden çıkartılarak bugünkü Kazakistan'a sürülmüş ve burada kendi imparatorluklarını kurmuşlardır.

Türklerin mensup olduğu kabile konusunda yapılan araştırmalar, ağırlıklıla "Hunnu" kabilesine işaret ederek Hunlar tarafından Ordos Vadi'sinden sürüldükleri yönünde rivayetler bulunmaktadır. Bu kapsamda bahsi geçen efsaneye göre, Türk kabile reisinin mitolojik "Turan" ülkesinden geldiğine, oldukça büyük bir çadırda başında altın tacı ile oturmakta ve ihtişamlı bir hayat sürdüğüne inanılmaktaydı. Hayvancılıkla uğraştığı bilinen bu topluluk, sahip oldukları hayvanlarının tamamını kendi özel damgaları ile damgalamışlar, zaman içerisinde Kaşgar'a, daha sonralarında ise Türkistan'a göç etmişlerdir. Başka bir anlatıya göre, Türklerin kralı dünyanın hâkimi "Feridun" hakimiyetindeki topraklarını iki oğlu arasında paylaştırarak, İran'ı oğlu *Îr'e*, Turan'ı ise oğlu *Tur'a* verdiği ifade edilirken,⁷ diğer kaynakların ifadelerine göre ise, Türk-Moğol kabilelerinin M.Ö. III. yüzyıl'dan Orta Çağ'a gelinene kadar İç Asya tarihinin gelişimi ve oluşumu sürecinde oldukça baskın bir rol oynayarak bölgenin tarihine yön verdikleri belirtilmektedir.

Türk adına ilk defa M.S. 439 tarihine denk gelen zamanlara rastlayan Çin kayıtlarında rastlanmakta, yine bu kayıtlara göre Hsiung-nu soyundan Asena kabilesinin yaklaşık 500 aileden meydana geldiği ve bu kabilenin Güney Moğolistan'ın Ordos Bölgesi'nden Altaylar'ın Güney'indeki *Tien Şan Dağları*'na yerleşerek, burada ilk Türk Hanlığını kurduğu bilinmektedir. Bu bölgede bir süre Zuan-Zuan konfederal yapısı altında varlığını sürdüren Asena kabilesi, bir gün aniden Zuan-Zuan'a saldırıp konfederasyonu dağıtarak, liderleri Tümenbay önderliğinde bağımsızlıklarını ele geçirmişlerdir.⁸ Türklerin ortaya çıkışıyla ilgili diğer efsanelere göre ise; kutsal kurt Asena (Hsiung-nu) dan türediklerine inanılan Türkler, ele geçirdikleri tüm bölgelerin yasal sahip ve yöneticileri olduklarını, Kuzey Moğolistan dağ sıralarında yer alan Kutsal Ötüken Dağı'na kurmuş oldukları karargâhlarından herkese ilan etmişlerdir.⁹

7 T amara Talbot Rice, **Ancient Arts of Central Asia** Thames and Hudson, 1965, London, p.43,44,50

8 János Harmatta, B.N.Puri, G.N.Etemadi, **History of Civilizations of Central Asia V:IIUNESCO**, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, India, 1999 .

9 Diether und Reinhold Schletzer, **Alter Silberschmuck der Türkmennen** Dietrich Reimer Verlag Berlin, 1983, p.5

Asena kabilesinin kendi bağımsızlığını tüm dünyaya ilanının arkasından ise gökyüzünü yurtlarına benzediği için çadırları ilan etmek suretiyle kendilerini dünyanın hâkimi olarak gören ve Türklerin orijinini oluşturan bu topluluk, giderek daha da güçlenmiş ve tarih boyunca irili ufaklı birçok imparatorluk kurup, kendi medeniyetini oluşturmuştur. Bulunduğu noktayı dünyanın merkezi sayan ve kozmolojik algıları doğrultusunda genişlemeleri gerektiğine inanan Türk topluluğu, Batı'ya doğru ilerlemek suretiyle İç Asya ve Kuzey Hindistan'dan İran'a kadar birçok kültürün de Batı dünyasına taşınmasında önemli bir rol oynamıştır.



Elibüyük, M. Altıbayev, G.'nin Türkmenistan'ın Ekonomik Atlası adlı eseri (Ankara,2002, s.11). (F.Koşak)

Gazneli Devleti, Selçuklu Devleti ve Büyük Hint İmparatorluğu gibi büyük ve güçlü hanedanlıklar ve imparatorluklar kuran Türkmenler, tarih boyunca büyük bir medeniyet yaratmış olup bu köklü medeniyet, kuşaktan kuşağa kültür mirası olarak devredilmiştir. Atalarımızın akli birikimi ve büyük çabalarının ürünü olan medeniyetin orijinal izlerini, çeşitli Ortaçağ dini ve sivil mimari yapılarında, şehir anıtları ve kalıntılarında gözlemek mümkündür. Tarihin izlerini taşıyan bu kalıntılar ve yapılar, döneminin sosyo-ekonomik yapısı ve günlük yaşamına ilişkin bir takım verileri barındırır.

MÖ 3000-4000'de büyük kültür merkezleri Altıntepe, Ceytun, Anau, Eski Merv, Marguş, Nisa, Abiverd, Horezm ve Dehistan'dır.



Marguş, Türkmenistan



Marguş Girişi, Türkmenistan

Arkeolojik kazılardan elde edilen deliller ışığında bakıldığında burasının, sürülerin ağıllarda bulunduğu, su kanallarının kazıldığı, çiftçiliğin ve hayvancılığın geliştiği bir yer olduğu anlaşılır. Eski yazılı eserler, araç-gereçler, resimler,

çoklu heykeller ve diğer materyal kültür öğelerinin imalinde altın, gümüş, kil ve bronz kullanıldığı arkeologlar tarafından tespit edilmiş olup, bu veriler dönemine göre yüksek birer kültür sanat öğeleri olarak değerlendirilmiştir.



Gonurdepe'den altın baş takısı kalıntıları, Merv Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011



Marguş Gonurdepe, End of III begining of II Milenium B.C.E., Merv Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011

Bunun yanı sıra, yazılı kültür ürünleri olan Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ı Lügat-ı Türk ve Dede Korkut Destanları, Türkmenlerin İslamiyet öncesi dönemde bilim, sanat ve kültür alanında paha biçilmez değerlere sahip olduğunun kanıtları ile doludur. Nitekim Zoroastrianizm'in kutsal kitabı "Avesta" da, Türkmenlerin kayda değer bir katkısının olduğu bilinir. Bunun yanı sıra, var olan bir takım edebi anıtlar, bir şekilde Türkmenlerin eski ya da Ortaçağ tarihleri ile bağlantılıdır. Türkmenlere ait bir takım referanslara diğer dillerde de rastlanmaktadır ki bunlar, Sanskritçe, Pehlevi, Sogdianca, Horezmce, Uyğurca, Ermenice ve Gürcü dilleridir. Bütün bunlar göstermektedir ki, bir zamanlar Türkmenler, edebiyatta oldukça büyük şaheserler üretmişler, bilim, sanat ve kültür konusunda ileri düzeyde olmuşlardır.¹⁰



Orta Asya Türk Topluluklarının Göçleri ve Yayılmaları

Ahal, Merv, Daşoguz, Balkan ve Türkmenabat eyaletlerine ayrılan Türkmenistan'da tespit edilen en eski yaşam izleri, 800.000 yıl öncesine tarihlenen, Kopet Dağları eteklerindeki dere ağızlarında görülen tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanların yerleşim alanlarına aittir. Bu bölgede M.Ö. 6-5 binli yıllarda yerleşik tarımsal bir kültür meydana gelmiş, küçük sokakları olan ve komp-

10 K.Atayev, B.Berdyev, **Impact of Religious Views on Spritual Life and Culture of Türkmen People** Collection of Materials UNESCO International Forum Culture and Religion in Central Asia, Culture and Religion Press, Kyrgyz Republic 2001, p.51.

leks yapılardan meydana gelen yerleşkeler kurulmuştur. Kurulan bu yerleşkeler, Eski Merv tipi şehirlerin oluşmasına imkân tanımıştır.¹¹ Adını bir kasabadan alan ve *Ceytun* adı verilen tarım kültürüne ait ilk Prehistorik kalıntılara keza yine bu bölgede rastlanmıştır. Bu kültürün uzantıları olan kalıntılar, halen *Açık hava Prehistorik Eserler Müzesi*'nde teşhir edilmektedir.¹² Bu buluntular arasında, Taş Devri'ne ait kemikten, deniz kabuklarından, taştan, firuzeden yapılmış geniş, yassı ve silindirik şeklinde boncuklara ve yüzüklere de rastlanmıştır. Taştan yapılan takılar, bazen balık, yılan, koyun ve koçbaşı başı şeklinde olup üzerlerine kalem işi yöntemiyle, değişik hayvan formları verilerek yapılan, genellikle büyüsel amaçla kullanılan tılsımlı takılardır.¹³



Hayvan figürlü taş ve bronz süsleme, Türkmen Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011

¹¹ Medjitova, Djumaniyazova, Grişin, ibid., s.3.

¹² A.İbrahimov, F.Soykan, ibid.,s.12.

¹³ Annabibi Gurbandurdyýewa “Gözelliğin Gözbaşı Bolan Türkmen Şay-Sepleri We Zergärçilik Sungaty Hakynda” **Edebiyat we Sungat**, Türkmenistanyn Metbugat Merkezi 21 Agostos 2009, Aşgabat .



Türkmenistan Baş Takısı, Türkmenistan Milli Müzesi, Aşkabat, S.Kılıç, 2011



Yılan figürlü kolye, Türkmen Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011

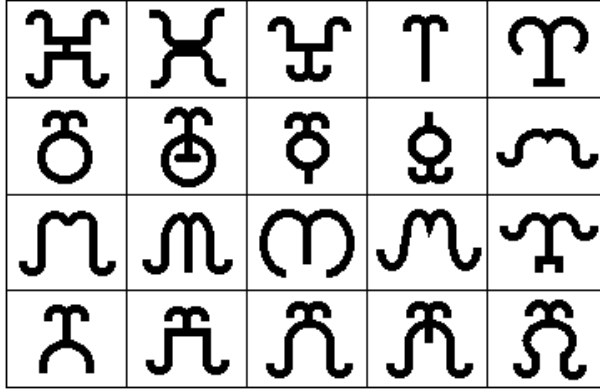


Margiana'dan muhtelif taş göz boncuklar, S.Kılıç, 2011



Türkmenistan Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011

Koyun ve özellikle koç, Orta Asya Türk topluluklarının en önemli kutsal hayvanlarından birisi olup, her türlü materyal kültür ürünlerinde ana motif repertuarlarından birini oluşturur. Yüksek düzeyli teolojik ve mitolojik anlam ve önemlere sahip olan koç ayrıca tanrılara kurban edilen en makbul hayvan kabul edilmiş, verimsiz kıraç topraklarının bereketi ve bolluğu için alternatif bir büyüsel çözüm olarak dikkat çekmiştir.¹⁴



Karaçay-Malkar Türklerinde “Koç Başı” (Koçkar Baş) Motifli Sülale Damgaları (www.karachaymalkar.net, Aralık 2007)

Yukarıdaki Karaçay Malkar Türklerine ait olan boy damgalarında görüldüğü gibi, koçu temsilen koçboynuzu motiflerinin çok sayıda çeşitlemeleri söz konusudur. Bu simgelerin birçoğu Türkmen takılarında bazen ana kompozisyon şeması olarak bazen ise stilize motifler olarak takıların boş yüzey dolgularında görülür.



Tumar Takısı Detayı, Türkmen Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011

¹⁴ M. Serpil Altun Özer, “ Farklı Kültürlerde Keçi Motifi ve Sembolik Anlamları, 9 Eylül Üniversitesi GSE, Tekstil Ana Sanat Dalı, **Yüksek Lisans Seminer Çalışması**, İzmir 2007,p.5.



Tumar Takısı Detayı, Türkmen Milli Müzesi, S.Kılıç, 2011

Günümüzde bölgede yaşayan Türkmenler, esasen 9. yüzyılda Salır-Kı-nık, Yasır ve Kayı-Bayat boylarından oluşan Oğuzlar'dır. Dolayısıyla Türkme-nistan kültür ve sanatına tarih boyunca bu bölgelerde hüküm sürmüş olan çeşitli medeniyetlerin etkisi de söz konusu olmuştur.

2. TÜRKMEN BOYLARI

Tarihsel süreçte toplumların hemen hemen tamamı, ekonomik ve sosyal şartların gereği olarak, boylara ve uruğlara bölünmüşlerdir. Atalarımız, birbirine düşman toplulukların mücadele sürecinde, kendilerini koruyacak veya yardım edecek olan aynı kandan ve soydan gelen akrabalarının kimler olduğunu bilmeye bununla birlikte bağlarını korumaya ihtiyaç duymuşlardır. Böylece toplumlarda boy ve uruğlara bölünme gereği ortaya çıkmıştır.

Birçok Orta Asya topluluğunda görüldüğü gibi, Türkmen topluluklarında da bu bölünmeler hayli uzun ömürlü olmuş, varlıklarını uzunca süreler korumuşlardır. Türkmen sosyo-kültür ve siyasal tarihinde kayda değer bir öneme haiz olan bu konu, Türkmen tarihinde en önemli yeri tutarak, Kaşgarlı Mahmut, Mübarek Şah, Reşideddin, Yazıcıoğlu Ali, Salar Baba Harıdarı, Ebulgazi gibi eski âlimlerin ilgi odağını oluşturmuştur.¹⁵ Orhun Yenisey’de ele geçen kitabelerde Az, Basmıl, Karlık, Üç Karlık, Kırgız, Oğuz, Dokuz Oğuz, Tabgaç, Tangut, Türkeş, Uygur, On Uygur, Çiğ gibi Türkçe isimlere rastlanması 7.ve 8. yüzyıllarda Türkçe konuşan toplulukların boy ve uruğlara ayrıldığını göstermektedir.¹⁶

Boyların köken ve kaynakları, tarihsel süreçteki farklılıkları ve bugünkü durumuna ilişkin araştırmalar günümüzde de sürmekte olup, Türkmenistan Bilim ve Teknik Yüksek Kurulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü Terminoloji Bölüm başkanlığı yapmış olan Prof. Dr. Soltanğa Ataniyazov bu konuda oldukça derli toplu bilgiler sunmuştur.

Moğol saldırılarını takiben dönemde birçok kişinin komşu ülkelere kaçışı, mevcut boylarda çözümlere ve kalanların ise yeni etnik topluluklar oluşturmalarına neden olmuştur. Teke, Yomut, Göklen, Ersarı, Sarık, Sakar, Alili, Olam, Surhı vb. gibi adlar alan bu boylar eski boylardan tamamen bağımsız olmayıp, onların birer uzantısı, değişen ve dönüşen sosyo-kültürel yapıya adapte

15 Soltanğa Ataniyazov, *Türkmen Boylarının Geçmişi Yayılışı Bugünkü Durumu ve Geleceği*, Çev: Yusuf Akgül, Türkmenistan Bilim ve Teknik Yüksek Kurulu, Bilig-10/Yaz’99.s.1 <http://bilig.yesevi.net/PDFS/10.sayi.pdf>

16 Sergey Efimoviç Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Mon-golii i Kirgizii*, Moskva-Leningrad, İzdatelstvo AN SSSR,1959.

olmuş yapılanmalardır. Nitekim gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı muhafazakâr bir yapıya sahip olan Türkmenler, eski boylara ait yapıyı yenisine kaynaştırarak yaşatmışlardır. Ancak tarihsel yapı ve koşullar gereğince eskiden oldukça önemli olan boy ve uruğ konusu günümüz Türkmenistan’ında 20. yüzyıldan sonra yeni sosyal yapıya paralel olarak önemini yitirmeye başlamıştır. Bu da dolaylısı ile Türkmen boylarında karşılaşılan dil, kültür, maddî ve manevî yapı çeşitliliğinin giderek zayıflamasına ve azalmasına yol açmıştır. Her ne kadar akademik anlamda önemini yitirmiş ve konuya ilişkin araştırmalar azalmış ise de geleneklerin korunması ve yaşatılması bağlamında, boy farklılıkları, geleneksel sanatlar, mimari, giysi, dokuma, yeme-içme kültürü, ölüm ve yas gelenekleri çerçevesinde önemini korumaya devam etmektedir. Ancak bu farklılıklar toplum içerisinde hiçbir şekilde etnik ayrım-ayrışımara neden olmayıp salt Türkmen sosyo-kültürel geleneklerinin, sanatının korunması ve yaşatılması ile sınırlıdır. Nitekim Türkmen milli politikası gereğince, bağımsızlığın kazanılmasını takiben eğitim, öğretim, basın, yayım ve sanatsal faaliyet politikalarında ortak edebi dil olan Türkmençe’nin kullanımına önem vermektedir. Bunun yanı sıra farklı etnik topluluklar arasındaki interaktif etkileşim ortamını yaratarak, bütüncül bir yapı oluşması sağlanmıştır. Geleneksel bağlamla sınırlı kalan boy farkları ise söz konusu bütüncül yapının içerisinde, birbirlerinin özgün dokularına zarar vermeksizin saygı, sempati çerçevesinde renkli bir mozaik oluşturmuştur.¹⁷

13. yüzyılın ilk çeyreğinde bugünkü Türkmenistan coğrafyası Cengiz Han’ın orduları tarafından istilaya uğrayarak Merv, Eski Ürgenç, Lebap, Ahal vilayetlerindeki medeniyet merkezleri yerle bir edilmiştir. Türkmen devleti yıkıldıktan sonra ülke Buhara Emirliği, Hive Hanlığı tarafından Ahal ve Batı bölgeleri ise İran şahları tarafından ele geçirilmiştir. Böl-yönet politikası dahilinde, koloniyal bir hareketle bölüştürölüp hüküm sürülen bu hanlıklar, Türkmen halkının küçük boylara ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, bir Türkmen boyunu bir diğerine veya birkaçına karşı dikmeyi devlet siyaseti haline getirmişlerdir. Böylece Türkmen boyları mensup oldukları toplulukları unutmak ve bir tehlike sırasında kendisine hangi boyun yardımcı olacağını bilmek durumunda kalmıştır.¹⁸

En temel bölümlenme ile halk, boy(tayfa)lara, boylar bölümlere, bölümler uruğlara, uruğlar ise tirelere ayrılır. Bu bölümlenmelerde kendi içlerinde birçok bölümlere ve adlara sahiptir. Bunlar genel ve topluca, “halk”, “il”, “tayfa”, “uruğ”,

17 Soltanğa Ataniyazov, Türkmen Boylarının Geçmişi Yayılışı Bugünkü Durumu ve Geleceği, Türkmenistan Bilim ve Teknik Yüksek Kurulu, Bilig-10/Yaz’99.s.1 <http://bilig.yesevi.net/PDFS/10.sayi.pdf>

18 Soltanğa Ataniyazov, Etnonim v Turkmenskom Yazıke, Aşgabat

“kök”, “kovum”, “kabile”, “aymak/oymak”, “oba”, “bölük”, “bölüm”, “gandüşer”, “küde”, “depe”, “desse”, “lakam”, “top”, “birata”, “topar”, “tîre” vb.dir.¹⁹

Yerleştikleri bölgelerin adları verilen boylara (“Garadaşlı”, “Manış”, “Mehin”, “Mürçe”, “Nohur”, “Hasar”, “Anevlî”) rastlandığı gibi, bunların mesleklerine ve meslekî faaliyetlerine göre ad alanlarıyla da karşılaşılır. “Arabaçı” (Arabacı), “Düyeçi” (Deveci)yi buna örnek olarak verebiliriz. Bu şekilde ad alma veya ad verme geleneğinin, 1071 Malazgirt Savaşı’ndan sonra büyük kitleler halinde Anadolu’ya göç eden Oğuz/Türkmen boyları tarafından da devam ettirildiği dikkat çekmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde “boy” veya boyun daha alt birimini teşkil eden “cemaat”, “bölük”, “tîr”, “oymak” ve “oba” gibi Türkmen gruplarının pek çoğu, kendi içlerinden çıkan idarecilerin veya liderlerin adını taşımaktaydılar. Bundan başka yasadıkları bölgelerin adını alan veya o bölgelere adlarını verenler de vardı. Ayrıca yasadıkları hayat tarzı ile meslekî faaliyetlerine göre ad alanlar da mevcuttu.²⁰

Bilimsel çalışmalarda bağımsız Türk devletlerinin asıl halkını teşkil eden Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak gibi topluluklar *halk*, bu halkların sayıca büyük nüfuzlu bölümlerini (mesela Oğuzlar’ın/Türkmenler’in 24 boyunu) “boy/tayfa” terimi kullanılmıştır. Beş ana bölüme ayrılan Türkmen boyları kendi aralarında iki ile beş bölümden oluşan uruğlara ayrılmıştır. Bunlar arasında Tekeler, Utamış-Toğtamış olmak üzere iki, Yemreliler, Gumlu, Dağlı olmak üzere iki, Yomutlar, Bayramşahlı, Atabay, Cafarbay olmak üzere üç, Ersarılar, Uludepe, Güneş Gara Bekevül olmak üzere dört, Çovdurlar ise Garaçovdur, Abdal, İğdir, Bozacı, Buruncık olmak üzere beş bölüme ayrılmıştır.

2.1. Oğuz Boyları

Türkmen kabile ve topluluklarının yanı sıra, bir takım diğer Orta Asya toplumlarının da efsanevi ve mitolojik kahraman Oğuz Han’ın soyundan geldiğine inanılır. Bahsi geçen bu inanç, yazılı ve sözlü anlatıların yanı sıra, epik kahramanlık destanı olan *Oğuzname* tarafından da teyit edilmektedir. *Oğuzname*’ye göre insan soyunun kurucusu Oğuzhan’ın göksel annesi Ay Han, insan soyunun türediği kaynak olarak bilinir.²¹

Bartold’a göre; Oğuzlar/Türkmenler, Büyük Selçuklu devletinin kurulmasıyla birlikte Ortaçağ İslâm dünyasının tarih sahnesinde çok önemli bir mevkiye

19 Soltanağa Ataniyazov.a.g.e.

20 İlhan Şahin, “Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1987, XIII : 195-208

21 Diether -Reinhold Schletzer, *ibid*, p. 11-16.

ulaşmış ve diğer Türk topluluklarından daha yukarıda sayılmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak İslâm kaynaklarında sadece Oğuz boyları geniş olarak yer almakta ve diğer Türk toplulukları konusunda böylesi kapsamlı bilgilere rastlanmamaktadır (*Bartold, 1963*).²²

Orta Asya politik yapısı içerisinde, oldukça önemli bir yere sahip olan Oğuzhan Kabilesi, Türkmen kabilelerinin etnik oluşumunda önemli bir rol oynayarak kalıcı izler bırakmıştır. Doğu'dan Batı'ya göç edenleri kendi isimleri altında birleştirerek, göç ettikleri Semereçe'de (Semirece), Oğuz Han Yabgu İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. VIII. ve IX. yüzyıllar arasında ise Semereçe ve Hazar Denizi arasında kalan bölgenin yönetimi için Uygurlar, Kırgızlar, Kuzey Moğollar ve Batı Türk Hanlıkları birbirleri ile kıyasıya mücadele içerisinde girmişlerdir. Daha sonrasında ise Oğuz'ların bu bölgenin bölünmesinde Karluk (Qarluk) kabilesine karşı giriştikleri mücadelede aktif bir rol oynaması sonucunda, birçok Türkçe konuşan kabile ile birlikte Oğuz'larda bu bölgeye yerleşmişlerdir.

Arap, Çin ve Sogdian kaynaklarında, bu bölgede Türkçe konuşan kabilelerin tamamının genel olarak "*Safkan Türk*" anlamına gelen "Türkmen" diye nitelenmeleri dolayısıyla, Oğuzların ve Türkmenlerin tarihsel gelişimlerinin birbirleri ile yakından ilgili olduğunu gösterir. Oğuzlar, Orta ve Yakın Asya'nın tüm kabilelerini, kurmuş oldukları Yabgu İmparatorluğu'nun konfederal çatısı altında toplarken, Türkmen'ler ise Amu Derya ve Sır-ı Derya nehirleri arasında kalan Transoxanya Medeniyeti'nin etkisi altında yaşamışlardır.²³

Kaşgarlı Mahmud "Divân-ı Lügat-ı Türk" adlı eserinde, "Oğuzlar, Türkmenlerdir." şeklindeki ifadesini takiben 22 boyu sayarak bu boyların damgalarını (tağma) göstermiştir. Boy sayısı 24 olmakla beraber Kaşgarlı Mahmud, konar-göçer olması nedeni ile Halaç ve Karluk adlı iki boyu sıralamaya dâhil etmeyerek eserde 22 olarak ifade edilmiştir. Daha da ötesi 24 boyla dahi sınırlı olmayan Türkmenlerin Kaşgarlı Mahmut tarafından bu kadar sayıyla sınırlan-

²² Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.

²³ Transoxanya Bölgesi; günümüzde birçok arkeolojik sit alanına ev sahipliği yapmaktadır. Orta Asya'nın doğal iklim yapısı ve Orta Çağlardan bu yana yapılan sulama çalışmaları, bu alanların tahribatına yol açmıştır. Bu bölge çok uzun zamanlar önce tarım ve sulu tarımı keşfederek, bu alanlarda insanlar, orkide bahçelerinde, her türlü hububatın yetiştiği tarlalara kadar, birçok ürün yetişen çiftlikler ve bunun yanı sıra zengin şehirler kurmuşlardır. Sovyetler Birliği işgalinden sonra, Orta Çağ insanı tarafından bir dünya cennetine dönüştürülen bu topraklar Sovyetler Birliği Hükümeti'nin suya aç, oldukça büyük pamuk çiftlikleri oluşturarak, bu nehirlerin sularını çiftliklere sevk etme çabası içerisinde girmesi, bunun sonucunda ise Sovyet tekstil endüstrisini besleyecek pamuk üretimini bu bölgede gerçekleştirmek istemesi, bölgeyi tamamıyla ekolojik bir felaketin içerisinde sürüklemiştir. Bu çalışmanın sonucunda ise bugün, Aral Denizi bir deniz olmaktan çıkıp tamamıyla bir çöle dönüşmüştür. Svato Soucek, *A History of Inner Asia*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2000, p.8.

ması, Türklerin ataları olan Hunların ülke ülke idaresinde yer alan, hizmet gören 24'lü askerî-coğrafi bölünme geleneğinin göz önüne alınması ile ilgilidir. Oysa bu boyların uruğları, tireleri siyaseten ve nüfuz bakımından fazla önem arz etmeyen boylarının, oymaklarının adları hesaba katılmamıştır. Sıralamada ilk yeri, nüfus alanı ve hakanların çıktığı boy olması vesilesi ile Kınıklar alır. Ancak bu sıralama döneme bağlı olarak değişebilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'ta ilk sırada yer alan Kınıklar, Reşidüddin'de 24. sırayı alabilmektedir. Bu da göstermektedir ki, Kaşgarlı döneminde nüfus ve nüfuz alanı ve etki bakımından ilk sırada olan bir boy bir sonraki dönemde etkinliğini yitirerek alt sıraya düşebilmekte, ya da tam tersi söz konusu olarak, takdir durumları değişebilmektedir. Nüfus ve nüfuzdaki farklılaşmada, savaş ve salgın hastalıklar gibi hususlar etkenlerden biri olmuştur.

Kaşgarlı ve Reşidüddin tarafından sıralanan adlardan günümüzde Türkmenistan'da boy adı olarak muhafaza edilenleri sadece Bayatlar, Salırlar ve Çovdurlar'dır. Bunlar arasında en büyük boy Salırlardır.

2.2. Salırlar

Erken dönemlerde Oğuzlar'ın büyük boylarından birini teşkil etmiş ve Türk topluluklarının parça parça göçtükleri çağlarda, Sırderya boylarından dört bir yana dağılıp “Salır” adıyla birçok Türk topluluğunu bünyesine almıştır. Bunların bir bölümü Selçukluların batıya yürüdükleri devirde Saltık Baba'nın önderliğinde Kırım'a giderek burada şimdiki adı Salgir olan, Salır Irmağı'nın boyuna yerleşmişlerdir.²⁴

Başka bir bölümü 1370 yılından önce Semerkant vilâyetinin Nurata ve Goş-rabat dolaylarındaki Salırlar'dan (Salır) ayrılıp Çin'e giderek Pekin'den 50 km. uzaklıkta Yantsı Irmağı boyundaki Sün Hua bölgesinde “Salar” adlı topluluğu meydana getirmişlerdir.

Salırlar boyu 3 gruba ayrılmıştır.

1. Sarahs Salırları; Sarahs ilçesinin yerli halkını oluşturan bu topluluk diyalektleri giyim-kuşamları, gelenek-görenekleri bakımından “Teke”, “Yomut”, “Ersarı”, “Sarık” gibi boylara çok yakındır. Bu topluluk “Garaman”, “Kiçi-ağa” ve “Yalvaç” adlı 3 büyük bölümden ibarettir.

2. Lebab vilâyetinin Danev, Farab, Çarçöv; Özbekistan'ın Buhara vilâye-

24 Z.S.Navşirvanov, Predvari-telniye Zametki o Plemen nom Sostave Tyurkskih Narod nostey, Prebivavşih na Yuge Rusi i v Krimu, İzvestiya Tavriçes-kogo Obşetva İstorii, Arheologii i Etnografii, Simferepol, 1929, T.Z.(60)

tinin *Buhara, Garaköl, Alat*; Semerkant vilâyetinin *Nurata, Goşrabat*; Harezmi vilâyetinin de Ürgenç dolaylarındaki Türkmen topluluğunun çoğunluğunu teşkil eden Salırlar; dilleri Türkmen edebî diline temel olan merkezî diyalektlerden farklılaşmış, Türk dillerinin Kıpçak grubuna giren toplulukların konuşmasına yakındır.

3. Lebap vilâyetinin Hocambaz ve Kerki ilçelerinde, Tacikistan'ın Cılıköl bölgesinde yaşayan Salırlar; “Kırk Öyli” yaygın adıyla tanınan bu Salırlar, konuşmaları bakımından yukarıda belirtilen topluluklardan biraz farklılaşmış, bu ikisinin arasında, konuşma dilleri edebî dile daha yakın olan bir topluluk meydana getirmişlerdir. Bu üç topluluğun uruğ ve fîrelerinin adlarında birbiriyle olan benzerliklerinin yanı sıra farklılıkları da vardır.²⁵

Salırların en büyük bölümü, 10. ve 11. yüzyıllarda, Sırderya boylarından Balkan'a ve Mangışlak'a göç ettikten sonra 14. ve 15. yüzyıllarda Türkmen boylarının “Salur Birliğini” meydana getirerek, İç(İçki), Salur ve Dış(Daşkı) Salur adlı iki topluluğa ayrılmışlardır. (Balkan-Mangışlak dolaylarında bu devirde Türkmen boylarının Çovdur Birliği de olup, bu birliğe “Çovdurlar”, “İğdirler”, “Söyüncüler”, “Abdallar”, “Arabacılar”, “Hocadıklar gibi büyük-küçük az sayıda uruğlar dahil idi. Muhtemelen Dış Salur birliğine 17. ve 18. yüzyıllarda boy derecesine ulaşan “Teke”, “Sarı”, “Ersarı”, “Yomut”, “Esgir”, “Olam”, “Göklen”, “Alili”, “Hıdırili” gibi topluluklar da dahildi.²⁶

Bu verilerden hareket ile Türkmenistan halkının yarısından çoğunun Salırlardan ibaret olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.²⁷ Türkmenistan'da eski sosyal hayatını yaşatan ikinci büyük boy Çovdurlar'dır.

2.3. Çovdurlar

Bu boyun büyük bölümü, Daşhovuz (Dış Oğuz) vilâyetinin Gubadag ve Akdepe dolaylarına yerleşmiştir. “Garaçovdur”, “Bozacı”, “Buruncık”, “Abdal” ve “İğdir” denilen 5 bölüme ayrılırlar. Görüldüğü üzere burada “İğdir” ve “Abdal” uruğları, Çovdurların içine girmektedir. Ancak Hazaryaka İğdirleri, Rusya'nın Astrahan bölgesinin *Atal* obasında ve Stavropol ülkesinin *Türkmen, Neftekumsk, İpatov, Blagodarnensk, Arzgir* ilçelerinde yaşayan İğdirler ken-

25 E.R.Tenişev, **Stroy Salarskogo Yazıka, Moskva** “Nauka”1976.

26 S.Ataniyazov, 1999, Salırlar Hakda Söz, **Sıyası Söhbetteş Jurnalı**, 1991, No: 9.

27 Faruk Sümer, **Oğuzlar / Türkmenler**, 4.Baskı, İstanbul 1992.

dilerini Çovdurlardan saymazlar. Bununla birlikte onlarla kendilerini akraba fakat başlı başına bir boy kabul ederler. Bu tespitlerimiz o bölgede yaşayan Abdallar için de geçerlidir. Çovdurların bazı kesimleri Lebap vilâyetinin *Sayat* ve *Hocambaz* ilçelerinden başka Buhara vilâyetinin Alat ve Garaköl dolaylarında yaşamaktadır. Başlıbaşına bir boy olma durumunu ve kadimî adını muhafaza eden 3. topluluk ise “Bayatlar”dır.

2.4. Bayatlar

Lebap vilâyetinin Çarçöv, Danev, Farab ve Hocambaz dolaylarında birkaç obayı meydana getirmektedir. Bayatların büyük bölümü Buhara vilâyetinin Alat ve Garaköl dolaylarındadır. Yer-yurt adlarından hareket edilecek olursa, Bayatlar geçmişte Hazar kıyılarında da yaşamış, olmaları muhtemeldir. Etrek ırmağının boyundaki Gızıletrek ilçesinin daha önceki adının “Bayathacı” oluşu ile Esegülü dolaylarında “Bayatça” adlı bir tepenin bulunması buna işaret etmektedir.²⁸

Kaşgarlı ve Reşidüddin’in eserlerinde sıralanan Oğuz-Türkmen boylarının yukarıda belirtilen “Salu”, “Çovdur” ve “Bayatlar” ile diğerlerine günümüzde, sonradan ortaya çıkmış olup, boyların bünyesinde uruğ ve tîre halinde rastlanmaktadır. Bunların isimleri: Kınık, Kayıg, Bayundur, İva, Salgur, Afşar, Begtili, Bügdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Karabölük, Alkabölük, İgdir, Üregir, Tutrika, Ulayundlug, Tüger, Beçenek, Cuvaldar, Çepi, Caruklug’dur.

28 S. Ataniyazov ibid.

3. TÜRKMEN TAYFALARI

Türkmen boyları, döneminin sosyo-kültürel yapısı, o devirdeki sosyal yapısının bir aynası durumundadır. Boyların pek çoğu, bugünkü Türkmenistan coğrafyasından çok uzaklarda, meselâ Isıkköl dolaylarında ve Sırderya boylarında tarih sahnesine çıkmış olup Türkmenistan toprakları ile pek sıkı ilişki içinde olmamışlardır. Bu bölgelerde yerleşen boyların büyük çoğunluğu, daha sonraları çeşitli siyasî, askerî ve iktisadî sebepler yüzünden yerleşkelerini terk ederek başka ülkeleri yurt edinmeye mecbur olmuşlardır. Öncelikle Cengiz Han'ın ve Timur'un askerlerinin Türkmen halkına yaptığı şiddetli saldırılar, ülke halkını temelden sarsmıştır. Bu sıkıntılı yıllarda kırılmadan veya başka ülkelere göçmeden kalmayı başarabilen çok sayıdaki insan, hangi millete veya halka mensup olduğuna bakmadan XIII-XIV. asırlarda belirli hanların çevresinde toplanarak yeni yeni topluluklar meydana getirmişlerdir. Önceki Oğuz boy adlarından farklı adlar verilen bu toplulukların pek çoğu, daha sonraları gelişerek boy derecesine ulaşmışlardır.

Dilleri, giyim-kuşamları, dokudukları halıları, çizdikleri şekil ve resimleri, müzik anlayışları, yemekleri, tarım ve hayvancılık işlerinde kullandıkları araç-gereçleri ve pek çok unsur noktasında birbirinden çok az farklılıklar gösteren bu boyların mensupları, günümüze kadar hangi boy, uruğ veya tîreye ait olduklarını unutmamış, bunu sosyo-kültürel yapı içinde yaşatmışlardır.

En büyük boylar hükmünde Teke, Yomut ve Ersarıların, bunların daha küçükleri olarak Çovdur, Salır, Göklen ve Ata boylarının adlarını sıralamak mümkündür. Sarık, Sakar, Alili, Yemreli, Garadaşlı, Nohurlu, Olam gibi boylar ise orta büyüklükteki toplulukları meydana getirmekte idiler. Bunlardan daha küçük boylar olarak ise Surhı, Hatap, Mukrı, Anevlı, Kıracılı, Hasarlı gibi adlar taşıyan toplulukları sıralamak mümkündür (Berdiyev, Kürenov, 1970). Aşağıda adları belirtilen boylar bir bütün soy kütüğünü, yani Türkmen halkını meydana getiren belli başlı büyüklü-küçüklü kollarıdır. Türkmenlerin ayrılmaz parçası olan bu boylar, 10. yüzyıldan son dönemlere kadar insanlık tarihinde kendisine uygun bir yer edinerek tarih yazarları ve araştırmacıların dikkatlerini çekmek suretiyle tarih sayfalarında kendine has yerini almıştır.²⁹

²⁹ Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.

3. 1. Teke Boyu

Büyük Türkmen boylarından biri olan Teke boyu, sadece Türkmen kabileleri arasında değil, aynı zamanda gücünü komşu ülkelerde de hissettirerek, oldukça büyük bir üne sahip olmuştur. Yaşadıkları alanlar ise, Ahal ve Merv Vahalarından Igdi kuyuları ve Hive Vahalarına kadar olan bölgeler olup, Gı-zılarbat'tan Murgap Irmağı'nın kıyılarına kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmektedir. Tekeler kendi aralarında *Otamışlar* ve *Toktamışlar* olmak üzere iki ana kola ayrılmakta, bu iki grup ise kendi aralarında birçok alt gruptan oluşmaktadır.³⁰

16. Yüzyıl'a kadar Türkmen tarih sahnesinde fazlaca yer almayan Tekeler hakkında Ebulgazi'nin, Salı ilinde Tekelerin olduğunu yazması, bu boyun nerede ve ne zaman ortaya çıktığının tahminine imkân tanımıştır. Anadolu, Harezm ve Sarahs'ta yaşayan Tekelerin, buralara XIII. asırda göçmüş olduklarını ve ayrıca Kazaklar'da ve Kırgızlar'da “Teke” adlı uruğ-tîrelerle karşılaştığını göz önüne alırsak, “Teke” denilen boyun tarihinin çok eskilere dayandığını ifade etmek mümkündür. Çünkü Türkmenler Selçukluların batıya gelişleri sırasında (XI. asır), Kırgızlardan ayrılıp bugünkü Türkmenistan bölgesine gelmişlerdir. Bu durum, Tekelerin uruğ olarak çok eski devirde yani Türkmenlerin Kırgız sahralarında yaşadıkları zamanlarda ortaya çıktıklarını göstermektedir. Nitekim bu boyun adının bir totem olan “Teke” olması, en eski boy-uruğ tabakalarından biri olduğunu göstermektedir.³¹

3. 2. Yomut Boyu

Yomut adının etimolojisine ilişkin çeşitli görüşler söz konusu ise de, en kabul edilebilir olanı Macar bilgin Vambéry'nin 1885 tarihli eserinde ileri sürdüğü görüşüdür. Vambéry, “Yomut” adını kadim Türk dilinde “il”, “halk”, “tayfa”, “topar” (Almancası Menge) anlamlarında kullanılan “Yom” sözünden ve “-ut” ekinden teşkil etmiş olarak kabul etmektedir.³²

Yomutların, eski bir kabile olmakla beraber kendi aralarında çok fazla birlik sağlayamadıkları görülmektedir. Hazar Denizi'nin doğu kıyılarından Hive'ye kadar olan alanda, Astrabat'tan Kızıl Su'ya kadar olan bölgeyi kendilerine mesken tutmuşlar, İranlı ve Rusların yoğun baskıları altında kalan bir kabile olmuşlardır.³³ Kendi aralarında giriştikleri mücadelelerden zayıf düşen Türkmen boylarının,

30 Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

31 Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.1994.

32 Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.1994.

33 Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

kendilerine karşı yapılan dış saldırıları etkin bir şekilde karşılayamaz hale gelmesini fırsat bilen İran gibi güçlü komşuları, sınır boylarında yerleşik olan grupları etkisi altına almak suretiyle kendilerine bağlamak istemişlerdir.³⁴

Bu boya mensup olanlar Balkan ve Daşhovuz vilâyetlerinde yaşayan halkın çoğunluğunu teşkil etmektedirler. İlişki içinde oldukları boyların ve toplulukların çok çeşitli oluşu ve ekonomik hayatı düzenleyen geleneklerin bazı farklılıklar göstermektedir. Temelde aynı boya mensup olan Yomutlar(Batı/Balkan ve Kuzey/Daşhovuz Yomutları) arasında şive, giyim-kuşam, güzel sanatlar (halı-nakış), yemekler vb. konusunda birbirinden az da olsa farklılıklar meydana gelmiştir. Ebulgazi'nin Şecere'sinde Yomut boyu yerine uruğ ile karşılaşılmaması, Yomutların boy olma derecesine Moğol istilasından sonra ulaştığını gösterir.

3. 3. Ersarı Boyu

Bu boy adını, Balkan dolaylarında yaşayan ve Salır ili olarak bilinen boylar birliğinin lideri olan Ersarı Bay'dan almıştır. Asıl adı "Gulmuhammet" olan Ersarı Bay, XIII. asrın ilk yarısında Moğollar tarafından yerlerinden ve yurtlarından edilen ve sağa sola dağılan Türkmenlerin geriye kalanlarını bir araya toplamış ve başlarına geçmişti. Böylece bu topluluğa "Ersarı ili" adı verilmiştir.³⁵

Amu Derya Nehri'nin sol kıyılarını yerleşim alanı olarak benimsemiş, Buhara'dan Afganistan Bölgesi içerisinde yer alan Balkh'a kadar olan bölge üzerinde yaşamışlardır. Lebap Bölgesi'nde yaşayan halkın çoğunu teşkil eden Ersarı Türkmenleri, Orta Asya Türkmen kabileleri arasında sayıca en fazla olan boylardan biridir. Bu boy ise, kendi aralarında Kara, Bakaul, Alaca ve Uka olmak üzere dört gruba ayrılır.³⁶

3. 4. Salır Boyu

Salır boyu, Türkmenlerin en eski ve köklü kabilelerinden birisidir. Selçukluların komutası altında Orta Asya'dan Batıya doğru olan göçler başlamadan önce sayıları çok daha fazla olmakla birlikte bunlardan birçoğu, Selçuklularla beraber Batı'ya göç etmişlerdir. Salır'lar Teke Bölgesi'nin doğusunda, Serakhs ve Murghab Nehirleri arasında yaşarlar. Kendi aralarında ise, *Yalvaç*, *Karaman*

³⁴ Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

³⁵ Soltanğa Ataniyazov. a.g.e.1994.

³⁶ Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

ve *Anaböleği* olmak üzere üç alt gruba ayrılır. *Sarık Türkmenleri*, en eski Türkmen boylarından biri olup, Salır'ların doğusunda Murghab Nehri kıyılarında ve Pendjeh Bölgesi'nde yaşarlar. Bazı araştırmacılara göre Sarık'lar, *Bir-aş*, *Badanen*, *Alaca*, *Barzaki*, *Kızıl Marat*, *Doyaçi*, *Koca Ali*, *Sahti* ve *Kanlı Baş* olmak üzere dokuz gruba ayrılır.³⁷

3. 5. Sarık Boyu

Bu boya mensup olanlar Murgap deryasının orta kısımlarında şimdiki Guşgı, Tagtabazar ve Yolöten ilçelerinde yaşamaktadırlar.

3. 6. Çovdur Boyu

Çovdur Türkmenleri, Mangışlak ve Hive arasındaki bölgede yaşamakta ve kendi aralarında, Çovdur, Igdır, Abdal, Buruncuk, Bosadci, Esenlu Şeukh olmak üzere yedi gruba ayrılır.³⁸

3. 7. Alili Boyu

Ali Eli Türkmen Boyu, Afganistan'ın Kuzey sınır bölgelerinde ve bunların küçük parçaları da İran illerinden Kuçan ve Daragaz'da yaşarlar.³⁹

Bu boya mensup olanlar bugün genellikle Köpetdağ'ın etekleri ile Kaka ilçesinin Onbegi ve Yüzbaşı obalarında; boyun küçük bir kısmı ise Daşhovuz vilâyetinin Akdepe ve Yılanlı civarındaki Alilioy'da ve Lebap vilâyetinin Danev, Çarçöv, Farab şehirlerinde; ayrıca Buhara vilâyetinin Peşku ilçesinde ve Afganistan'da yaşamaktadırlar. Bu Türkmen boyuna, XIV. asır ortalarında Uzboy yakalarında Ali Cora adlı bir sergerdenin çevresine toplanan halktan meydana geldiğinden bu boya boybaşlarının adı verilmiştir: Ali ili: Al(i) ili.

1578 yılında Ünüz suyunun kesilmesinden sonra bu boyun büyük bir bölümü Ahal'a gelmiş, bir bölümü de Çarçöv civarına göç etmiştir. Ahal Alilileri'nin bir kısmı, 1830 yılı mayıs ayında Hive hanı Allahkulu tarafından şimdiki Daşhovuz vilâyetine zorla sürülmüş, ve daha sonraları bunların yerleştikleri bölgelere "Alilioy" denilmiştir.

³⁷ Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

³⁸ Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

³⁹ Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

3. 8. Göklen Boyu

Göklen Türkmenleri, Kopet Dağı ile Elburz vadisi arasında kalan bölgeyi kendilerine yerleşim alanı olarak seçmişlerdir ki burası, Kuzey Horasan'da bulunan en güzel bölgedir. İranlılardan kendilerine yönelik olan rahatsız edici baskılar nedeniyle bu bölgede barış içerisinde yaşayamamışlardır. Her ne kadar İran Şahı bu kabileye uyguladığı yoğun saldırı ve baskılarla boyun eğdirmeyi başarmışsa da Göklenler, Türkmenistan'ın en önemli unsurlarından birini oluşturan güçlü bir topluluktur. Bölgeyi ziyaret eden seyyahların tuttukları notlara göre Göklen kabilesi kendi arasında, *Yangak, Çakır Beyli, Kirik, Kayı, Ay-Der-iş, Bayındır, Erkekli ve Garip Ali Han* olmak üzere sekiz gruba ayrılır.⁴⁰

XI. Yüzyıl'da Sırderya boylarından Balkan dağlarına göçen ve "Gök/Gökli" denilen Türkmen boyunun (*Agacanov, 1969*) nesilleri olan "Göklenler", günümüzde genellikle Garrıgala (Karrıkale) ilçesinde ve Gızılbat ilçesinin Çukur ve Cecis obalarında yaşamaktadır. Ayrıca bu boya mensup olanların bir kısmı Azerbaycan ve Türkiye'de, büyük bir kısmı ise İran Türkmensahrası'nda (Moravadepe dolayları) bulunmaktadır.⁴¹

3. 9. Nohur Boyu

Bu boya mensup olanlar Baherden ilçesinin dağ içindeki Garrı, Nohur, Garavul, Könegümmez; Garrıgala ilçesinin Könekesir, Çukuryurt, Gargılı Hoca-Galla, Duzludepe, Kürüçdey, Durduhan, Ayı-Dere obalarında; Aşgabat şehrinde ve İran'ın Türkmensahra bölgesinde yaşamaktadırlar

3. 10. Anevli Boyu

Bu boya mensup olanlar Aşgabat şehrinin yakını ile Anev ve Manış obalarında yaşamaktadır.

3. 11. Arabacı Boyu

Muhtemelen XVI. Yüzyıl'da Balkan-Mangışlak dolaylarında boy olma derecesine ulaşan bu küçük topluluk, günümüzde Lebap vilâyetine bağlı Danev ilçesinin Baragız, Kelleayak, Zergömen, Arakı obalarından başka Buhara ve

⁴⁰ Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

⁴¹ Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.

Marı vilâyetlerinde ve Karakalpakistan'ın bazı obalarında yaşamaktadır. Arabacı boyu hakkında bilgi veren kaynaklar, onları eski Türkler'in "Kanglı" boyunun nesilleri olarak kabul etmektedirler.

3. 12. Ata Boyu

Ata Türkmen kabilesi Hive ve Igdi arasındaki rota üzerinde bulunan kuyu başlarında yaşamakta olup bunlar kendi aralarında, Nur Ata, Gusl Ata, Omar Ata ve Oymak Ata olmak üzere dört gruba ayrılır.⁴² Bu boya mensup olanlar genellikle Lebap vilâyeti'nin Darganata ve Karakalpakistan'ın Dörtgöl dolaylarında yaşamaktadır. Ayrıca bunlara Gızılbat, Sakarçage ve Danev ilçelerinde rastlanmaktadır.

3. 13. Garadaşlı Boyu

Eskiden Karataşlı diye anılan bu boyun mensupları günümüzde Daşhovuz vilayetinin Yılanlı ve Akdepe ilçelerinde pek çok obayı meydana getirmektedirler. Eski Yazır Türkmenleri'nin ilk önceleri Balkan-Mangışlak'a, daha sonraları da Köpetdağ eteklerindeki Gökdepe Baherden dolaylarına gelip yurt tutmalarından sonra bunların bir bölümüne "Garadaşlı" adı verilmişti. Bugün orta büyüklükteki Türkmen boylarından biri olan Garadaşlılar hakkında Ebulgazi Bahadır Han şunları yazmaktadır: "Yazır ili Horasan'a vararak Durun etrafında uzun yıllar yaşadı". Bu sebeple Durun'a Yazır yurdu diyorlar. Yazır ilinin bir kısmı Durun'a yakın dağın içinde dehkanlık yaparak geçindiler (Ebulgazi, 1958).

Tekeler'in Ahal'ı ele geçirmelerinden sonra, Köpetdağ vadilerinde ve eteklerinde yaşayan Karataşlılar'ın büyük bir bölümü Daşhovuz dolaylarına göçmüş ve geride kalanlar ise başka boyların içine katılmışlardır.⁴³

3. 14. Yemreli Boyu

Emrali Türkmenleri, Hive yakınlarında Amu Derya Nehri'nin doğusunda yerleşmişlerdir.⁴⁴ Eski "Eymir" adlı Oğuz boyundan (Ebulgazi'ye göre, Mangışlak'taki İç Salırlar'dan) bölünerek Köpetdağ'ın eteğinde, Durun civarında

42 Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

43 Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.

44 Mehmet Saray, *ibid*, p.8-13.

boy olma derecesine ulaşan ve “Eymir ili: Yemreli” adını alan bu topluluğun mensupları, Tekeler’in Ahal’ı ele geçirmelerinden sonra (XVIII. Yüzyıl) Daşhovuz bölgesine geçerek burada, Yılanlı ve Akdepe dolaylarında yerleşmişlerdir. Yemreli’lerin geride kalanları ise Ahal’daki diğer boyların arasına

3. 15. Mukrı Boyu

Bu boy, Lebap vilâyetinin Dostluk ve Kerki ilçelerinden birer büyük obayı; Çarçöv, Sayat ve Garabekevül dolaylarında ise küçük obaları teşkil etmektedir. Karpov, bahis konusu boyu “Göklenler’den ayrılan topluluk”(Karpov,Elyazma:25) olarak kabul ederken; Vinnikov’da “Kadîm Mançurlar”dan ayrıldıktan sonra Uzak Doğu’da Türk topluluklarının (Türkmenlerin) bünyesine katılan topluluk” (Vinnikov, 1968) şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁵

3. 16. Olam Boyu

Kadîm “Alan” halkının nesilleri olarak kabul edilen Olamlar, Lebap vilâyetinin Hocambaz ilçesinde ve onun çevresindeki “Olam” obasında; Çarşangi ilçesinin “Ak- gumolam” ve Dostluk ilçesinin “Olamsırhı” obalarında; ayrıca Özbekistan’ın Semerkant şehrinin Türkmengüzer (ya da Kölebat) mahallesinde ve Surhanderya vilâyetinin Kepderhana obasında yaşamaktadır. Olam-lara bölük-pörçük olarak Kerki ve Halaç ilçelerinde de rastlanmaktadır.

3. 17. Sakar Boyu

Kadîm “Sak”ların (İskitler) nesilleri olan ve onların adlarını yaşatan Sakarlar, dağınık bir şekilde, Lebap vilâyetinin Sakar ve Sayat ilçelerinde yaşamaktadır. Bunların büyüklü küçüklü obalarına Marı vilâyetinin Murgap, Bayramali, Yolöten ve Tagtabazar ilçelerinde de rastlanmaktadır. Hatta bu vilâyetin Sakarçage ilçesinde Sakarlar’ın adları yaşamaktadır. “Sakar” adının “Sak” adından ve çokluk bildiren “-ar” ekinden teşkil olduğu açıkça görülmektedir.

3. 18. Surhı Boyu

Bu boya mensup insanlar Hocambaz ilçesinin Surhı (Sabınlı Surhı) ve Dostluk ilçesinin Gargalı Surhı ile Olamsurhı obalarında yaşamaktadırlar.

⁴⁵ Soltanğa Ataniyazov, a.g.e.

3. 19. Hasar Boyu

Kaka ilçesinde bir obayı teşkil eden Hasarlar, konuşmaları, giyim-kuşamları ve kültürel yapıları açısından çevresini kuşatan halktan biraz farklıdır. Bu sebeple bu boyun diyalekti özel olarak incelenmiştir (Saparova, 1970).

Yukarıda adları belirtilen boylardan başka şive ve sosyal yapı bakımından şimdiye kadar incelenmeyen ve diğer Türkmen boylarından şive, kültürel doku, süsleme, işleme ve yemek zevkleri gibi yönlerden, bulundukları bölgelerin de etkisiyle biraz farklılık gösteren birkaç küçük boy daha vardır. Etnograflar tarafından başlı başına boy, dilciler tarafından ise konuşmaları bakımından diyalekt kabul edilen bu boyların belli başlıları şunlardır:

3. 20. Esgi Boyu

Lebap vilayetinin Sayat ilçesinde ve Özbekistan'ın Surhanderya vilayetinin Mübarek şehri dolaylarında yaşamaktadırlar.

3. 21. Kıraçlı Boyu

Lebap vilayetinin Farab, Danev ve Darganata dolaylarında bulunmaktadır.

3. 22. Burkaz Boyu

Marı vilâyetinin merkezi ile Murgap, Sakarçage, Bayramali, Garagum ve Türkmenkale ilçelerinde büyüklü-küçüklü birkaç obayı meydana getirmektedirler.

3. 23. Düyeci Boyu

Bu boya mensup olanlar Çarçöv şehrinin eteğindeki Talhan-bazar ve Daşhovuz vilayetinin Yılanlı ilçesinin Düyebi obalarında yaşamaktadırlar. Düyeciler'e Buhara vilayetinin Vabkent ilçesinde (2 oba), Karakalpakistan'da, Azerbaycan'da ve İran'da da rastlanmaktadır.

3. 24. Mürçeli Boyu

Beherden ilçesinin Mürçe obasında yaşamaktadırlar.

3. 25. Mehinli Boyu

Ahal vilayetinin Kaka ilçesine bağlı Mehin obasında ve Daşhovuz şehrine yakın Meyilli obasında bulunmaktadırlar.

4. TÜRKMEN DÜĞÜN GELENEĞİNDE TOPLUMUN SOSYO-KÜLTÜREL, TOPLUMSAL, ESTETİK DOKUSUNA İLİŞKİN KODLAR VE TAKI

Düğünler ve evlenme geleneğine ilişkin ritüeller, sosyal mesaj dilinin en etkin ve yoğun kullanıldığı, toplumun sosyo-kültürel, psikolojik yapısını, iç dinamiklerini ve genel karakteristiğini açık bir biçimde ortaya koyan ortamlardır. İçte kapalı ve geleneksel bir toplum yapısına sahip olan Türkmen topluluklarında bu oluşum oldukça yoğun bir şekilde mevcut olup, sergilenen toplumsal ve geleneksel davranış kalıpları ve sosyal mesaj dili vasıtasıyla Türkmen toplumuna ilişkin sosyal kodların çözülmesi mümkündür.

Zira toplumların sergiledikleri davranışları belirleyen temel unsur, söz konusu davranış modellerinin altyapısını oluşturan geleneksel kurallar silsilesidir. Türkmen toplumu tarihi boyunca biriktirdiği tecrübelerinin bir yansıması olan geleneklerinin hükmettiği bir yaşam biçimi sürmekte, her ne kadar yazılı bir literatüre dayanmasa bile, tarih boyunca edinilen tecrübelerle oluşturulmuş bu kurallar dizisi sosyal hafızada muhafaza edilerek, sarıh ve tartışmasız bir uygulama alanı bulmaktadır. Dolayısıyla, Türkmen toplumunda bireysellikten ziyade toplumsal davranış modelleri bulunmakta olup bu modeller, köklü ve geleneksel otoriteye bağlanmıştır. Nitekim Türkmen tarihsel sürecinde, *Aksakal* denen tecrübeli bilge bir şahsiyet söz konusu olup, önemli durumlar kendisi ile istişarelerden sonra karara bağlanırdı. İşte evliliğe adım atılan düğün süreci de dolayısıyla tarihin derinliklerinden süzülerek günümüze kadar ulaşan toplumsal kurallar ve gelenekler zincirinin bir uzantısı mahiyetinde, son derece otantik, kuralcı ve diplomatik ifade tarzına ve terminolojisine sahip özel bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda incelendiğinde, düğün sürecinin sosyal disiplin, dayanışma ve sosyal davranış estetiği bakımından sergilediği önemin farkına varılacaktır.

Türkmen topluluklarının tarihsel süreçteki inanç sistemleri, gelenekleri ve görenekleri incelendiğinde, yaşam tarzlarının belli prensipler dâhilinde, kurallı ve sistematik bir yapı arz ettiği görülecektir. Dolayısıyla günlük hayattan, yaşamın önemli geçiş ve değişim aşamalarını ifade eden dönemeçlere değin, her

bir safhası için oluşturulmuş nizami kurallar ve ritüel uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalar, son derece güçlü ve köklü bir tabiat (Yer-Sub) hayranlığı yada korkusundan hız alarak, tabiatın mutlak yaratıcısı olan Göktengri inancından beslenmektedir. Böylece, tüm yaşayışlarını, inanış biçimlerini ve gelenek/göreneklerini, bu minnet duygusu, saygısı ve sevgisinden hız alarak şekillendiren Türkmen toplulukları, geliştirdikleri iç yasalar ile tanrısal düzen ve sistematığın bu dünyadaki yansımalarını meydana getirmişlerdir. Doğum, yaşam ve ölümün gerçekleştiği ortam olan tabiat içerisinde, değişim ve değişmezlik bağlamında ele alınacak bir ilişki söz konusudur. Nitekim tabiat, ezeli ve ebedi “mutlak değişmez” iken, bu değişmez ortamda, insan, “mutlak değişken” dir. Bu bağlamda insan, tabiata hem tabi, hem de onunla işbirliği içerisinde uyumlu bir yapı sergilemiştir. İnsan yaşamının en büyük dilim ve sürecini oluşturan, yaşamın dönüm noktasını ifade eden “evlenme” olgusuna oldukça özel bir önem ve anlam aynı zamanda kutsal bir sorumluluk yüklenerek, bu sorumluluk doğrultusunda, kesintisiz ve sonsuz bir aile bütünlüğü için her türlü gerekli önlemlerin alındığı ve yedisinden yetmişine değin toplumun tüm bireyleri tarafından sosyal bir ezber haline dönüşen kurallar silsilesi oluşturulmuştur. Böylece toplumlar tıpkı tabiatın ritmi gibi akıcı, sürekli ve düzenli bir devingenlik arz ederek, her birey “toplum çarkı” nın bir dişlisini oluşturmuştur. Bu bağlamda yüzyıllar içerisinde oluşan gelenek ve görenekler, bireylere verilen kesin, kat’i ve elastikiyete sahip olmayan roller vasıtasıyla, sürekli düzenli ve ritmik bir akış içerisinde günümüze kadar süregelmiştir.

Türkmen topluluklarının yaşam felsefelerinin özünü, “hayatta kalmak” ilkesine paralel olarak “yaşam” oluşturmaktadır. Zira doğum ve ölüm, başlangıç ve bitişin birbiri içerisine geçtiği dairesel bir konseptin kesişim noktalarını ifade etmekte olup, ortada kalan en uzun periyot yaşama ilişkindir. Nitekim, doğum ve ölüm, varoluşun anlık periyotlarına, yaşam ise uzunca bir sürece işaret eder. Düğün olgusunu da bu bağlamda, yaşamın tam merkezindeki başlangıç ve son arasında kalan uzun bir dönemin taçlandığı, üreyerek yeni yaşamlara ortam hazırlanmak suretiyle kutsandığı çok özel anlar olarak değerlendirmek mümkündür. Düğün törenleri, soyun devamlılığını teminat altına alan evlilik müessesesinin, temellerinin atıldığı son derece önemli bir sosyal olgudur. Bu olgunun doğru temelde analiz edilmesi sonucunda, gerek sosyo-kültürel gerekse estetik bağlamda Türkmen toplumlarının üstü açık ve örtülü anlam örgesi içerisinde kendisini ele veren, mevcut sosyo-kültürel ve estetik kodlarına ulaşmak mümkündür.

Düğün ritüelini ve bu ritüel kapsamında, “gelin takılarını” nın sosyal bir mesaj dili bakımından anlam ve önemine de işaret etmek gerekir. Nitekim gelin

takıları, koruyucu ve büyüsel özelliklerinin yanı sıra⁴⁶ sosyal statü göstergeleri ve nişanları olarak büyük bir öneme sahip bulunmakta olup, “sosyal düzen”, “sosyal disiplin” ve “sistematik” yapıya oldukça önemli katkılar sunan bir olgu olarak karşımıza çıkar.

Türkmen kadınının çocukluk yıllarından yaşlılık dönemine kadar, hayatında önemli yer tutan takılar, cinsiyete, yaşa, sosyal ve sınıfsal statüye uygunluk gösteren farklılıklar içerirler.⁴⁷ Bu farklılıkların keskin hatlarla en belirleyici olduğu zaman dilimi genç kızlıktan kadınlığa adım atılan dönem olan evlilik törenleridir. Bu törenler özel uygulamaları gerekli kılan ritüel özellikler gösterir. Çünkü Türkmen boylarında bekar, nişanlı, evli ya da dulluk tüm topluluklarda olduğu gibi insan yaşamının ve alışkanlıklarının kökten değiştiği yada değişmek zorunda kaldığı önemli anlardır ki insanların bu yeni duruma uyumunda önemli bir güdülenme unsuru olarak takılar büyük bir psikolojik ve sosyolojik fayda sağlar. Zira baş takıları, bir yandan kadının yeni statüsüne psikolojik olarak alışma sürecine katkıda bulunurken, diğer yandan da toplumdaki diğer bireylere yeni geçiş yaptığı sosyal statüyü imleyerek, kendisine gösterilen, davranış modellerinin belirlenmesinde manipülasyon aracı olurlar. Bu bağlamda sosyal regülasyonu sağlayan, son derece özel ve önemli araçlar olmuşlardır.⁴⁸

Türkmen kadını evliliğinin ilk gününden, ilk çocuğunu doğurduğu zamana kadar geçen süre içerisinde “*gelin*” olarak anılmakta ve statüsel takılarının tamamını takmakla yükümlü olmaktadır. Bu durum ise açıkça işaret etmektedir ki, ilk çocuğun doğduğu ana kadar, bir anlamda düğün ritüeli tamamlanmamış, evlilik müessesesi oluşmamıştır. Dolayısıyla, bu periyot içerisinde takılan takı

46 Alemler arası mücadele esnasında, birbirleri ile mücadele eden karşıt güçler, kendi savaşlarını sürdürebilmek adına, paranormal ortamda, çeşitli formlar alabilmekte ve karşıt alemin güçlerine karşı her türlü yöntemi kullanarak üstün gelmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, bu güçlerin etkisinden korunabilmek için aynı doğrultuda önlemler alınması gerekmektedir. Çünkü, karşıt alemin gizil güçleri, zarar vermek istedikleri insanların ortamına, bazen onlardan biriymiş gibi, bazen ise kendi kimliği ile saldırılar geliştirmekte ve bu saldırılara karşı korunaksız bir şekilde yakalanmamak adına bu güçlere karşı bir takım önlemler alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, bilimin ve tıbbın gelişmediği dönemlerde, sebebi anlaşılamayan ölümler ve çeşitli musibetlere karşı geliştirilen korku, bu gibi durumlara karşı geliştirilen alternatif önlemler ilkel toplumlardan günümüze değin etkinliğini değişen ölçülerde korumaya devam etmiştir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, aşırı ölçülerde varlığını sürdüren Türkmen takı geleneği ve bu geleneğin uygulama alan ve şekilleri hayata verilen önemi ifade etmesi bakımından oldukça ilgi çekicidir.

47 A.Khakimov, (Ed: ADLE, Chahryar, Madhavan K.Palat, AnaraTabyshalieva), “*The Art Of The Northern Regions Of Central Asia*” History of Civilizations of Central Asia: Towards the contemporary period: from the mid nineteenth to the end of twentieth century, Volume VI, UNESCO Publishing, 2005 Paris, France 2005 p.632.

48 Sibel Kılıç, IV.Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi/Sanat Etkinlikleri 02-07 Kasım 2009, Kahire/SharmEl Sheikh-Mısır Bildiri Kitabı, “Orta Asya Baş Takılarına Semantik Yaklaşım ve Sosyo-Kültürel bir Değerlendirme Denemesi”, Konya 2010, s.94.

miktarı, diğer dönemlere nazaran, oldukça yüksek olup maksimum düzeye ulaşır. Söz konusu nicel zenginliği, dinsel, sosyolojik, estetik ve iktisadi olguları dahilinde anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak gerekir.



Akcemal İşanguliyewa, Türkmen Gelini Aşkabat, S.Kılıç, 2010

Takıların nicel yönden fazla olmasının birden fazla sebebi vardır. Bunlardan ilki, düğün ve gelinlik dönemlerinin bir kadın için en güzel ve gösterişli olması gereken bir dönemin ifadesi olmasıdır. Artık genç kız olunmadığını yeni evli bir gelin olunduğunu da ifade eden bu takılar, baba evinden getirilen ve koca evinde hediye edilen takıların toplamından oluşur. Bu takılar gelinin gurur ve güç kaynağı olması sebebi ile sergilenme arzusu duyulur. Bir diğer sebep ise, yüksek koruyucu tılsımlı özellikler taşıyan bu takılar vasıtası ile kadının korunması, üreme yeteneğinin artırılması ve sağlıklı bir şekilde çocuk doğurması, özellikle ilkinin erkek evlat olması konusunda manipülatif bir yaklaşımı ifade eder.⁴⁹

Türkmen gelin takıları genellikle hem karmaşık yapılı hem de ağır kütlelidirler. Gelin tarafından özenle takılan bir takı seti, baş takıları, bilezikler, yüzükler, göğüs takıları ve çeşitli tılsımlı özellikler taşıyan takılardır. Varlıklı bir aileden

⁴⁹ Kate Fitz Gibbon, "Turkoman Jewellery", **Ornament magazines**, Volume 22 Number 3, Spring 1999 issue.

gelen bir gelin neredeyse 17 kg ağırlığında takı takar. Genellikle takılarla donanmış bir kadının üzerinde o kadar çok sarkan ve sallanan metal vardır ki yürüdüğü an sürekli bir şingirtı sesi çıkartmaktadır. Böylece takılan takılar sayesinde gelinin nerdeyse bütün hareketleri sese dönüştürülerek etraftan duyulur. Bunların da ötesinde Türkmen kadını evliğinin ilk gününden ilk çocuğunun doğumuna kadar “gelin” olarak anılmakta dolayısıyla bu ana kadar takılarının tamamını takmak zorundadır. Bu durum ise açıkça işaret etmektedir ki, ilk çocuğun doğduğu ana kadar aslında düğün bitmemiş, evlilik müessesesi oluşmamıştır.

Gelenekçi yapının büyük bir istikrarla korunduğu Türkmen topluluklarında düğün geleneği oldukça otantik ritüellerden oluşmaktadır. Ana hatları ile birbirlerine benzer olsalar da boylar arası farklılıkların söz konusu olduğu düğünler, tüm Türkmenistan’da istisnasız olarak eski geleneklerle yaşatılmaktadır. Ancak söz konusu geleneksel yapı değişen ve dönüşen zamana her ne kadar yenik düşmeyip tüm canlılığı ile sürdürülse de, düğünlerine bir takım yenilikler ve batılı gelenekler entegre olmuş, geleneksel ve çağdaş uygulamalar birbirlerinin özgün tabiatlarına zarar vermeksizin bir arada bulunmaktadır.

Türkmenlerde farklı boylar arasında evlilik konusunda çok katı bir engel bulunmamakla birlikte bilhassa Teke Boyunda daha gelenekçi bir yapı söz konusudur. Evlilik görücü ya da görüşme usulü olmak üzere ikiye ayrılır. Görücü usulünde, tıpkı Anadolu’da olduğu gibi, aile efradının, erkeğe beğenilen ve uygun görülen kızın tavsiye edilmesi söz konusudur.

Bu usuldeki genel ölçüler, kız ve kızın ailesinin oğlanın ailesi ile ne denli ortak paydada bulunduğu, sosyal, ekonomik ve gelenekler bağlamında uyuşup uyuşmadığıdır. Özel ölçüler ise, kızın terbiyesi, karakter özellikleri, yetenekleri, çalışkanlığı ve erkek ile fiziksel yönden uyumudur. Dolayısı ile bu yaklaşımda, Anadolu’da, “Davul bile dengi dengine çalar” ifadesinin birebir karşılığını bulan sosyo-kültürel bir geleneğin açık vurguları söz konusudur. Ancak her ne kadar maddi ve manevi bir uyum arayışı ve ideali söz konusu olsa da, temelde asıl önemli olan, evlenecek insanların birbirlerine, aklen rıza göstermesi ya da kalben gönül vermesi beklentisi söz konusudur. Söz konusu uzlaşmacı yaklaşım, dolayısıyla evlilik kurumunun sağlığı ve sürekliliği bakımından, oldukça önemli bir sosyal motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüşme usulünde ise; oğlanın, annesine uzaktan tanıdığı ve evlenmeyi arzu ettiği ya da önceden tanışıp görüştüğü kızla evlenme düşüncesini açması ile başlayan bir süreçtir. Ancak erkeğin bir kızı istemesi, aile tarafından kayıtsız şartsız olumlu karşılanan bir durum olmayıp, kız ailesi hakkında kanaatlerin olumsuz olması durumunda, konu aile büyükleri arasında tartışmaya açılır.

Çünkü Türkmen gelenekleri gereğince, kız ve oğlanın anlaşması kadar her iki tarafın ailelerinin de, birbirlerine uygun olmaları son derece önem verilen bir konudur. Aynı yaklaşım, kız ailesi içinde söz konusu olup, aile büyüklerinin bu evliliği uygun bulmaması halinde, kız istese dahi olumsuz bir tavır alınarak, kızın bu isteğinden vazgeçmesi için ikna edilmesi söz konusu olur.

Bu geleneksel yapının, Türkmen topluluklarının aile kavramına karşı duyduğu yaklaşımı açık bir şekilde ortaya koyduğu ve geçmişten beri süregelen kalabalık aile yapısının izlerini taşıdığı görülmektedir. Zira, Türkmen topluluklarında evlilik, çoğunlukla salt iki kişinin evliliğinden meydana gelen bir müessese değil, ailelerin de sosyal ve ekonomik yönden evliliğini ifade eden geniş ölçekli komplike bir kurumdur.

Erkeğin talebini bildirmesi üzerine kız evine niyetin açıklanması için gidilir. *Ersarı* kabilesinde ilk olarak sadece erkek annesi giderken, diğer boylarda aile büyüklerinden oluşan 3 ya da 4 kişi gider. Tek kişi gidildiği durumlarda, kız ailesinin tavrı olumlu ise, sonra bir daha gelin bir bakalım diyerek erkeğin annesi gönderilir. *Alili* boyunda ilk kez gidilirken yanlarında şeker götürülür. Bu şeker temizliği ve saflığı temsilen beyaz renkli olur.

Türkmen boylarında evlilik ritüelinde neredeyse baştan sona sembolik bir dil hâkim olup, oldukça yoğun simgesel mesajlar örgesinden kurulmuş olan bir yapı söz konusudur. Bu nedenle her türlü olumlu ve olumsuz tavırlar, büyük bir medeniyet ve nezaket çerçevesinde sözlü olarak değil, olumsuz tavırlar da dâhil olmak üzere, karşı tarafa bir takım ritüeller yolu ile mesaj olarak iletilir.

Böylece uzlaşım istenilen ve son derece hayati bir önem taşıyan evlilik konusunda, anlık gerilimlerin, aceleci müspet yaklaşımların ve heyecansal olumsuz tavırların ortaya çıkaracağı engeller ortadan kaldırılarak, sağlıklı temelde alınması muhtemel fevri kararlar önlenmiş olur.

Türkmen toplulukları arasındaki mevcut sosyal prensipler ve ritüeller çerçevesinde oluşan sözsüz iletişim dili, doğrudan iletişim modelinin engellerini ortadan kaldırır. Böylece verilen mesaj konusunda, muhakeme ve sağlıklı bir karar için gerekli süreç kazanılmış, bu suretle ilişkilerin sağlıklı inşası ve nezaket çerçevesinde olgun bir yörüngeye oturması için sağlam bir zemin hazırlanmış olur.⁵⁰ Bu suretle, uzlaşma sağlansın ya da sağlanmasın, ai-

50 Günümüzde milletler arası diplomaside kullanılan arabulucular aslında bu duruma oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir. İki tarafın anlaşmazlığını çözme ya da onları ortak bir konuda bir araya getirmek için öncelikle arabulucu ya da aracı gruplar devreye girerek, taraflar karşı karşıya gelmeden önce, ön uzlaşma zemini hazırlanır. Bu aşamada tarafların konuşmak suretiyle direk temas kurması önlenir. Çünkü direk temas kısa sürede sonuç getirici bir özelliğe sahip olmakla birlikte sonun negatif çıkma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla, az konuşmak bazı durumlarda olumlu sonuçların ortaya çıkmasında önemli bir tutmaktır.

leler arası iletişimin kesilmesi ve dargınlıklara sebebiyet veren tatsız olayların yaşanmasının önüne geçilerek, “toplumsal davranış estetiği” bağlamında değerlendirilebilecek bir model ortaya çıkmaktadır. Böylece, herkesin birbirini tanıdığı dar ve sınırlı bir toplum yapısı içinde yaşayan insanların, yaşanan huktan dolayı oluşacak hasımlıkların ve husumetlerin ortaya çıkması engellenmiş olmaktadır.

Kız istemeye gidilirken, “saçak” adı verilen bohça içerisindeki şeker, bir kaç kilo tatlı ve kek türünden yiyecekler, “Tatlı yiyelim tatlı konuşalım” şeklindeki deyimleşmiş ifadesinin orijinini oluşturmaları bakımından ilgi çekicidir. Şekerli yiyeceklerin yanı sıra götürülecek malzemelere ilave olarak “iki ekmek” eklenir. Bu ekmekler alınacak sembolik cevap açısından büyük önem taşır. Tüm bunlar “saçak”a konarak, çapraz bir şekilde katlanır.



Saçak, Aşkabat Milli Müzesi, S.Kılıç, 2010

Bu gelenek, tüm boylar için geçerli olup, götürülen bohçanın saçığı, ekmekler bayatlamasın diye kutsal özellikler atfedilen devenin tüyünden yapılır. Götürülen “saçak”ı, ilk karşılayan kişi olan anneanne, teyze ya da evin herhangi bir yaşlı büyüğüne verilir. Kız evinin kurduğu sofrada oturma esnasında erkek annesi, kız annesine, kızlarına talip olduklarını ifade eder.



Türkmen Kız İsteme Geleneği Sofrası, S.Kılıç, 2010

Bu noktada dikkat ve ilgi çeken önemli bir etik şeklinde karşımıza çıkan gelenek, konuşulacak olan konu için sofranın hazırlanmasının beklenmesidir. Bu geleneğin ardında, konunun sofra adabına paralel bir şekilde, sıcak, gerilimsiz, barışçıl bir atmosferde gerçekleşmesi ve muhtemel olumsuz tavırların önceden bertaraf edilmesi sosyal psikolojisi mevcuttur.

Erkek ile kız görüşmüş ve birbirlerini istemişler ise, “-Benim oğlanla sizin kızınız, birbirlerini sevmişler ve evlenmeye niyet etmişler” diyerek oğlan evi talebini dile getirir.

Ancak kız tarafı, kararını sofrada dile getirmez. Uğurlama esnasında bohçayı alıp kabul etmesi halinde, cevabın olumlu olduğu, açmadan geri vermesi halinde ise cevabın olumsuz olduğu anlamına gelmektedir.

Görüldüğü üzere, olumlu ya da olumsuz cevaplar sözlü olarak ifade edilmeyip, sosyal mesaj dillerinden biri olan *bohça* vasıtası ile aktarılır. Dolayısıyla kız tarafı erkek tarafına dair genel anlamda son derece olumsuz duygular beslese de, herhangi bir kaba tavır ya da kötü bir söylem içerisine girilmeksizin, son derece büyük bir nezaketle bohçası geri verilmek suretiyle gerekli mesaj iletilir.⁵¹

51 Akdeniz bölgesinde bu geleneğin Anadolu uzantısı olan bir isteğin geri çevrilmesi anlamına gelen, “Bohçasını Geri Eline Verdim” şekline bir deyim mevcut bulunmaktadır.

Eğer ilk günden bir olumsuzluk söz konusu ise; biz size daha sonra haber göndeririz tarzında nazik bir cevap verilir. Razı olunması halinde ise, bohçanın içerisine konan iki ekmekten birisi alınıp, kız evinde mevcut olan bir ekmek onun yerine konulur. Bu gelenek, ayrıca tatlılar içinde geçerlidir. Tamamı alınan tek şey, beyaz şekerlerdir. Bunun dışındaki konan şeylerin yarısı alınıp, kendi evlerinden benzer yiyecekleri bohçaya ekleyerek tamamlamak suretiyle, kız ailesine bohça iade edilir.

Bohça erkek ailesine giderken verildiği için verilen cevap ancak eve gelinip bohça açıldığında anlaşılır. Eğer bohça açılmaksızın gönderildiği gibi gelmiş ise, cevap olumsuz, açılarak ekmeğin ve tatlıların yarısı alınıp içerisine kendi evlerinden yiyeceklerle tamamlanmış ise cevap olumludur. *Saçak*'ın açılmadan geri gönderilmesi, dolayısıyla “Kızımızı oğlunuza vermeyi uygun bulmuyoruz ya da kızımızı başka bir aileye vermeyi düşünüyoruz” anlamına gelir. Açılması ve kendi evlerinden yiyecekler eklenmesi halinde ise, “-Bizim ailemiz ile sizin ailenizin bir araya gelip bir bütün olmasında sakınca yok, bizim kızımız sizin kızınız, sizin oğlunuz bizim oğlumuz, ayrımız gayrımız yok, bundan böyle aileler arasında ilişki başlamıştır.” anlamına gelir. Zira iki evin ekmeği ve tatlılarının birbirine harmanlanması, ortaklığı, bütünleşmeyi, birlik olmayı sembolize eder.

Ancak bu tavır, tam manasıyla kesin ve nihai bir cevabı ifade etmeyip, konuya mevcut koşullar altında olumlu yaklaşıldığını, takip eden süreçte herhangi bir olumsuzlukla karşılaşılması halinde evliliğin gerçekleşeceğini ima eder. Çünkü başlık parası anlamına gelen “*kalın*” geleneğinde anlaşma ve uzlaşma sağlanamaması durumunda, her ne kadar başlangıç safhası olumlu olsa da, sonucun olumsuzlukla noktalanması mümkündür. Dolayısıyla “*bohça kabul etme*” döneminin; oğlanın ve erkek tarafının çevresinden, arkadaşlarından, akrabalarından ve çalıştığı iş yerinden araştırılma sürecini ifade etmesi nedeni ile bir tür “ön sözlülük” aşaması olarak adlandırılması mümkündür. Zira asıl ve nihai cevap, araştırma, soruşturma ve başlık parasında anlaşma, uzlaşma dönemini takiben verilir. Kaldı ki, “Kız evi naz evi” düşüncesinden hareketle hiçbir zaman, sözlü olarak olumlu cümleler kurulmayıp daima sonra tekrar gelin, bir bakalım tarzında ya da bu anlamları içeren üstü kapalı mesajlar verilir. Olumlu geçen bu süreci takiben, bir sonraki görüşme, aşağı yukarı bir iki hafta sonra gerçekleştiğinde erkek tarafı, kız tarafına, *Ne zaman liste vereceksiniz?* şeklinde bir soru yöneltir. Kız tarafı ise, bir kaç gün sonraya gün verip, listelerini hazırlayacaklarını beyan ederek, erkek tarafını uğurlar.

Alili Boyu’nda, liste kabul edildiğinde erkek annesi, kıza küçük ve kırmızı bir yağlık takar. Bu gelenek, “Kız artık bizim” anlamına gelmekte olup, bir tür söz kesme geleneğine denk düşen bir uygulamadır. Dolayısıyla, kırmızı yağlığı

olan bir kızın, “sözlü” olduğu anlaşılmakta olup, bu durum sosyal statü simgelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu aşamayı takiben, kız evi tarafından çeyiz listesi yapılır. Bu liste, hemen hemen tüm Türkmen topluluklarında standart bir liste olmakla beraber erkek ailesinin ekonomik gücüne bağlı olarak, listeden karşılıklı anlaşılmak sureti ile eksiltme yoluna gidilir. Ancak buna rağmen, erkek evinin gücünü aşan bir durum söz konusu olması halinde, ev ahalisi toplanarak, liste hakkında mütalada bulunur. Eğer listede bütçelerini çok zorlayacak maddeler var ise, kız evine listenin hafifletilmesi önerisinde bulunulur. Ya bir kaç madde kendi istekleri ile eksiltir, ya da eksiltme işi, kız evine bırakılır. Kız evinin kabul etmesi durumunda, bir kaç madde karşılıklı anlaşılıp eksiltilerek, liste daha makul bir hale getirilir. Ancak kız evinin bunu kabul etmemesi halinde, aile tüm imkânlarını kullanarak listeyi tamamlamaya çalışır. Bunun mümkün olmaması halinde eş, dost, akraba ve komşular seferber edilerek liste hafifletilir. Ancak çevrenin desteğine rağmen gücü aşan durumlarda liste, erkek evi tarafından alınan ortak karar ile geri gönderilerek, kızı almaktan vazgeçilmesi durumu söz konusu olabilmektedir.

Söz konusu başlık listesi, genel ve ana hatları ile standart bir yapıdan oluşmakta olup, “Bismillahirrahmanirrahim” diye başlayan kız hakkı, ana hakkı, baba hakkı, kardeş hakkı ve yenge hakkı şeklinde sınıflandırılmış bir liste hazırlanır.

Öncelikli olarak, başlık parası adı altında aşağı yukarı 2000 dolara karşılık gelen 30 milyon eski Türkmen parası talep edilir. Bu para kızın okumuş, eğitim almış olmasına bağlı olarak artar.

Kız hakkı; on tane elbiselik kumaş, büyük, küçük ve orta boylarda 10 tane yağlık, beş adet topuklu ayakkabı, iki ev terliği ve bir kışlık çizme, bir palto, bir ceket ya da mont, deri yelek, örgü yelek ve kazaktan oluşur.

Ana Hakkı; bir kadife elbise, büyük yağlık, balak adı verilen kısa tayt şeklinde pantolondan oluşur. Balak’ın paça kısmı yaka işlemesi gibi işlenmiş olup ştapıl denen keten türü bir kumaştan üretilmiştir.

Baba Hakkı; 100 manat (Ortalama 50 Dolar), kardeş hakkı, kız, erkek, büyük küçük fark etmeksizin, her bir kardeş için 100 manat, anneanne ve büyük baba hakkı, herhangi bir elbiselik kumaş, büyük boy yağlık, Don denen erkek giysisi, yenge hakkı ise büyük boy yağlık ve ştapıl denen elbise kumaşından oluşur.

Gelin kız için; bir altın küpe, iki yüzük, bir bilezik, bir zincir, bir kolye, bir gülyaka ve nikâh yüzüğü istenir. Ayrıca kalın olarak, 4 koyun, bir “tüve” olarak

anılan düve, bir çuval pirinç, bir çuval un, 6 kasa rakı, 10 kasa meşrubat, 25 litre yağ, 1 kutu şeker, bir kutu bisküvi talep edilir.

Bu liste erkek annesine verilir. Erkek annesi listeyi alarak incelemek üzere evine döner. Ev ahalisi toplanarak liste hakkında fikir alışverişinde bulunur. Eğer listede bütçelerini çok zorlayacak maddeler var ise kız evine, listenin hafifletilmesi önerisinde bulunulur. Ya bir kaç madde kendi istekleri ile eksiltilir ya da eksiltme işi kız evine bırakılır. Kız evinin kabul etmesi durumunda bir kaç madde karşılıklı anlaşp eksiltilerek, liste daha makul bir hale getirilir. Ancak kız evinin bunu kabul etmemesi halinde, aile tüm imkânlarını kullanarak listeyi tamamlamaya çalışır. Bunun mümkün olmaması halinde eş, dost, akraba ve komşular seferber edilerek liste hafifletilir. Ancak çevrenin desteğine rağmen gücü aşan durumlarda liste, erkek evi tarafından alınan ortak karar ile geri gönderilerek, kızı almaktan vazgeçilebilmektedir.

Çevrenin seferberliği ve yardımları ile liste tamamlanabilmiş ise, bunlardan oluşan bir bohça hazırlanır. Bu gelenek de bir ritüele tabi olup, adına “bukça düğün” denir. Tüm yardım eden insanlar eve davet edilerek pilav pişirilir. Getirilen eşyalar ya da para, bir bohçada toplanır. Bu vasıta ile listedeki tüm eksikler tamamlanarak kız evine teslim edilir. Ancak son dönemlerde bazen listedeki malzemeler yerine, bu malzemelerin maddi ederi kadar para talep edildiği de olur. Böylece listedeki malzemelerin, kızın ve ailesinin zevkine göre temin edilmesi söz konusu olur. Görüldüğü üzere “düğün” salt kız ve erkek evinin meselesi değil, tüm eş dost ve akrabaların ortak mevzusu olarak, sosyal dayanışmanın en karakteristik örneklerinin yaşandığı özel anlardır. Öyle ki, kız istenme safhasından, ilk çocuğun doğduğu zaman olan gelinliğin bittiği döneme kadar, evlenme olgusu, eş dost ve akrabalarından bağımsız bir olgu olmayıp, organize bir sosyal organizasyonu ifade eder.

Liste tamamlandığında Alili boyunda, erkeğin tüm birinci derecede yakın akrabaları aşağı yukarı 20 kişi ile bohçayı götürmeye giderler. Evin kapısına gelindiğinde müzik eşliğinde yöresel danslar edilir. Gelenleri yaşlı bir kadın yüzerlik yakarak karşılar ve para aldıktan sonra içeriye alır.



Evde her türlü yemek, salata, içecek ve tatlılardan oluşan büyük bir sofrta hazırlanmıştır.



Yemekten sonra erkek tarafının, “tatlı yiyelim tatlı konuşalım”, “Akrabalı-ğımızın ilk günü ağız tadı ile başlasın” mesajını içeren getirmiş olduğu pasta, gelin kıza kestirilir. Gelin kız, bu pastadan bir lokma önce erkeğin annesine daha sonra bir lokmada kendi annesine verir.



Yemek yendikten sonra gelin kız, salonun bakışlarının merkezi noktası olabilecek bir köşesine kırmızı yağlığı, keten işi ve sözlü olmanın temsiliyeti olarak göğüslerinden aşağı sarkıtılmış iki örgülü saçları ile oturur. Zira, bekâr

iken iki yanda olan saç örgüleri, sözlenince iki örgü birleştirilerek ön tarafa bırakılır.⁵² Düğün tarihini kesinleştirme işlemi rastlantısal olarak değil, önemli bir geleneğin sonucunda gerçekleşir.



Türkmen gelini

Günümüz Türkmenistan’ında Türkmen Gelin Kızı Akcemal İşhanguliyewa

Nitekim Akdeniz’in Toros yörelerinde yaşlı insanlar daima genç kızları örgülü saçlarını arkalarına atmamaları konusunda uyarıda bulunduklarına şahit olunmuştur. Bu geleneğin ardında yatan gerçeğin Orta Asya Türk toplulukları-

⁵² Nitekim Akdeniz’in Toros yörelerinde yaşlı insanlar genç kızları daima örgülü saçlarını arkalarına atmamaları konusunda uyarıda bulunduklarına şahit olunmuştur. Bu geleneğin ardında yatan gerçeğin Orta Asya Türk topluluklarının gelenek ve görenekleri ile bağlantılı oldukları görülmektedir.

nın gelenek ve görenekleri ile bağlantılı oldukları görülmektedir.



Aşkabat Kaka Bölgesinden, Alili Boyu Gelin Kızı Akcemal İşhanguliyewa
Ardından erkeğin annesi gelinin başına uçları saçaklı küçük boy beyaz bir yağ-
lık denen başörtüsünü takarak alnını öper. Ayrıca büyük bir kırmızı ve kaliteli

bir yağlık ve Pombarh denen kırmızı bir elbise kumaşı hediye eder. Düğün bittikten sonra ertesi gün yeni gelinin düğün günü taktığı, alnına bağladığı beyaz örtüyü kendi eliyle bekâr kız arkadaşlarından birine takar. Son dönemlerde beyaz yerine kırmızının kullanıldığı da görülmekle beraber, klasik olanı beyaz örtüdür.



Daha sonra erkeğin akrabaları kıza bir hediye verirler. Verilen hediyeleri kızın iki yanında oturan arkadaşları toplayarak biriktirir. Bu sırada kız evine erkek evi tarafından saçılan oyuncakları, kız ve erkek çocukları kapışırlar. Daha sonra

verilen bohçaları kız kabul ederek alır.

Ortaya çıkacak bu sosyal yapı taşının sağlıklı bir şekilde inşa edilebilmesi ve sağlam bir temel üzerine oturması için son ve en önemli aşamalarından birisi sağlıklı bir düğün günü belirlemektir. Yıldızların yönü konusunda sergilenen hassasiyetler ise bir tür tabiatla uyum sağlama ve anlaşma zemini arayarak, onun tabiatın kurallarına karşı durmama anlayışını ifade etmektedir. Boylara göre bohça teslim edilmeden önce ya da sonra, erkeğin annesi ve babası imama giderek, düğün için icazet alır. Ardından düğün tarihinin tespiti için talepte bulunur. İmam, erkeğin nerede yaşadığını ve gelinin hangi yöne doğru gelin gittiğini sorar. Çıkkılan noktadan gidilen noktaya göre imam, yıldızlara bakarak en uygun olan bir kaç tarihi bildirir. Örneğin; 5,6,7,13,14 ve 15’ inde kuyruklu yıldız, gidilen yönde doğmadığı için o tarihlerde evlenilmesinde sakınca bulunmamaktadır. Nitekim düğün yapılacak günde kuyruklu yıldızın gidilen yönün istikametinde bulunmaması, sağında ya da solunda kalması gerekmektedir. Tespit edilen bu güne “sahatli gün” denir.⁵³

Türkmen inancına göre, yıldızların yönünde seyahat etmek, uğursuzluk getirir. Bu gelenek, geline yapılan ziyaret için de söz konusu olan bir durumdur. Çünkü bu durumda, doğurganlığı önleyeceğine duyulan inanç sebebi ile yapılacak olan evliliğin hayırlı olmayacağına inanılır. Ayın on, yirmi ve otuzuncu günleri en iyi ve uğurlu günler olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bugünlerde, yıldızlar insanın tepesindedir. Yıldızların farklı hareket ve pozisyonları da onların, tanrılarla olduğu varsayılan bağları insanların kaderlerini etkileyerek tayin eder.⁵⁴

Alili kabilesine göre imam nikâhını ne kadar az kişi bilirse o kadar makbuldür. Zira nikâh yapıldığını öğrenen kötü niyetli insanların nikâhı bozmak için çeşitli büyüler yaparak zarar vermesi mümkündür. Bu kaygı nedeni ile düğün evinde pencereler daima kapalı tutulup, kötü niyetli insanların pencereden kara büyüleri muskalar atması önlenmeye çalışılır. Bu gelenek eski dönemlerden, ilk erkek çocuk oluncaya değin süren bir gelenek olup, son dönemlerde sadece düğün haftası boyunca uygulanır.

Düğün tarihi tespit edildikten sonra kızın evine gidilerek ya da haber gönderilerek tarih belirtilir ve düğün için yoğun bir hazırlık süreci başlar. İlk olarak kız düğünü adı altında modern bir formata sahip olan salon düğünü yapılır.

⁵³ Gurbanmammet Gurbandurdyew, *Wagt we Kalendar*, Magarîf, Aşgabat, 1989.

⁵⁴ F.A. Michajlov, *Religioznye Vozzrenija Türkmen Zakaspijskojoblasti*, İn: *Sbornik Materialov Po Musu'manstvu*, Tom 2, Taşkent, 1900, pp.85-103.



Beyaz keteni üzerine tül kaplanmış önünde Türkmen Keşdesi denilen gelinlik

Ertesi gün sabah saatlerinde süslenmiş bir gelin arabası ile damat ve yengeleri kız evine giderek “gelinalcı” denen gelini alma ritüeli başlanır.

Her ne kadar tercihen beyaz araba kullanılsa da imkânlar doğrultusunda, farklı renkte arabalarda söz konusudur. Arabanın süslenmesinde renklendirilmiş devetüyünden yapılan örgülü, “alaca” adı verilen ipler kullanılır. Bu da keza, eski tarihlerde devenin taşıdığı *keçebe* eşliğinde gelin alma geleneğinin bir uzantısı ya da alternatif bir ikamesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu konudaki ilginç bir tespit ise yeni gelinlerin keçebe görüntüsü verilmiş kurtle adı verilen gelin baş örtüsüdür.



Türkmen gelin arabası

Keçebe üçgen biçiminde görkemli bir şekilde süslenmiş, üzeri dokumalarla kaplanmış bir tür gelin tahtı şeklindeki oturmalıktır. Günümüzde bu geleneğin yerini süslenmiş gelin arabaları almakta olup adına “gelin alıcı” denmektedir. Gelin almak için düzenlenen bu ritüel boylara göre bir takım farklar içermektedir. Örneğin; bazı boylarda erkek eski geleneklere göre keçebenin, yeni geleneklere göre “gelin alıcı”nın içerisine binerek gelinin kapısına kadar gelip kızı alır. Ancak Tekeler gibi bazı boy gelenekleri gereğince damat gelinin evine gelmeden yarı yolda iner ve düğün tayfasının kızı alıp getirmesini tek başına bekler. Ersarı Türkmenleri özellikle Lebap ve Daşoğuz halklarında, gelin alıcı arabada damat kızı almaya gelir ve kızın babasıyla selamlaşır. Kızın babası onlara “ak pata” verdikten yani dua ettikten sonra gelin alıp götürülür.

1980 ve 1990’lı yıllarda arabalar tıpkı develer gibi halılarla kaplanarak süs-

lenmiştir. Sonraki yıllarda arabalar değişen ve dönüşen yapının da etkisiyle batılı geleneklerle süslenmeye başlamıştır. Bununla birlikte birçok aile mümkün olduğu kadar geleneklere bağlı kalmak adına devetüyünden yapılmış “alaca” ların yanı sıra araba süslemelerinde yüzerlik, gümüş parçaları, takılar ve “düplü gıynaç” denen eşarplar ise gelin arabasına işaret etmesi için kullanılır.

Gelin alıcılar erkek evine müzik ve danslar eşliğinde girerken “isvent” olarak da anılan yüzerlik otu yakılarak karşılanır. Gelin alıcı yine aynı şekilde yüzerlik ile karşılanır. Bu esnada erkekler dışarıda kurulan sofrada tadımlık yemek yerler ki buna “duz datmak” denir. ⁵⁵



Türkmen düğünü yemeği

Kız evine varıldığında kızın yengeleri, akrabaları, komşuları dış kapıda durup kapıyı kapatırlar ve hediye ya da para verilmeden damat tarafını içeri almazlar. İçeride evin bir köşesinde kızın çeyizleri götürülmeyi beklemektedir. Çeyizler aşağı yukarı tüm boylarda aynı olmakla birlikte bir takım küçük farklar içerebilmektedir. Alili boyunda bir kızın çeyizinde, dört tane kuş tüyünden yastık, iki yorgan, iki tane döşek bulunur. Bunlar kız annesi tarafından özenle hazırlanır. Biri küçük biri büyük olmak üzere iki valiz vardır. Büyüğünün içinde günlük yeni giysiler, düğün günü giyeceği giysiler, makyaj malzemeleri bulunur. Küçüğünde ise; çikolata, kek, bisküvi ve kuruyemişlerden oluşan yiyecekler bulunur. Bu yiyecekler damat evine gitmeyi takiben bir hafta boyunca gelen eş, dost, akrabalara “gök çay” diye anılan yeşil çayla birlikte ikram etmek içindir. Zira salt bu tatlılardan tatmak üzere ev aşağı yukarı bir

⁵⁵ Akcemal İşanguluyewa ile yapılan görüşme notlarından. 20.07.2011 Aşkabat.

hafta boyunca dolup taşar. Bu nedenle gelen misafir geline tatlı yok mu? diye sorduğunda gelin hemen çıkartıp ikram etmek zorundadır. Valizlerin dışında kızın çeyiz olarak götüreceği diğer muhtelif eşyalarda mevcut olup bunlar mut-fak kap-kacakları, fırın, bulaşık makinesi, çamaşır makinası vs. gibi elektronik aletler evin bir köşesinde özenle yığılmış bir vaziyette olup eşyaların başında gelinin akrabaları büyük bir dikkatle gözcülük yapar. Çünkü erkeğin ağabeyi ya da herhangi bir yakını bu eşyaların her biri için ayrı bir sembolik para ödeyerek alır. Para ödenmemesi halinde eşyalar teslim edilmez. Ancak para ödendikten sonra eşyalar arabalara yerleştirilir.

Gelin, uçlarında saç boncuklarının takılı olduğu, renkli deve ipleri ile örülmüş iki örgülü saç, başında kırmızı yağlığı ve bekârlık elbisesi ile bir köşede oturur. Kızın yengeleri gelini giydirmek üzere yanında hazır olurlar. Damat bu sırada bazı boylarda dışarıda beklerken bazı boylarda kız evine hiçbir şekilde getirilmeyip, arabadan yarı yolda dönerken alınmak üzere indirilir. Orada tek başına gelinin getirilmesini ve alınmayı bekler. Kızın yengeleri, kızın bekârlık giysisini, artık sen kız değilsin mesajını vermek üzere çıkartarak bir köşeye hızla gelişigüzel fırlatıp atar ve gelinlik giysisi olan kırmızı keten elbisesini giydirirler. Ardından başına bekâretin simgesi olarak genç kızın *gupba*'sı kızın yengeleri tarafından takılırken, oğlanın yengeleri sadece seyreder. *Gubbadan* sonra kırmızı yağlık, ardından alına ak yağlık takılır. Alına takılan yağlığın beyaz olmasının nedeni bahtının ve hayat yolunun ak, ruhunun temiz olması temennisi ile ilgilidir. Başa örtülen kırmızı yağlık ise bekârlıktan evliliğe geçişi temsil eden bir statü özelliği gösterir. Kırmızı yağlık aynı zamanda gubbayı sabitleyici bir fonksiyona sahiptir. Alili boyunda kırmızı yağlığı kızın yengesi beyaz yağlığı ise annesi takar. Eğer annesi yoksa kıza çok yakın birisi, evli ablası ya da teyzesi, anneannesi gibi anne kadar yakın görülen kişiler tarafından takılır. Gelinin elbiselerini giydikten sonra kurtesi kapatılıncaya kadar yüzü, kayınvalidesinin verdiği beyaz saçaklı yağlık ile kapatılmış vaziyette bir köşede oturur.



Türkmen gelini

Kırmızı renk gelin olmanın sembolü olması dolayısıyla yaşlı kadınlar tarafından giyilmez. Otuz beş ya da kırk yaşından sonra yeşil ya da mavi elbise giyilir.

Kurtenin altına örtülen beyaz tül tarzındaki örtü, hem Gubpanın kaymasını önleyen hem de kurtenin altından rahatça yolu görmesini sağlayan bir fonksiyona sahiptir. Daha sonra üzerine atılan kurte, yeni evlenen kızlar tarafından kırk gün boyunca çıkarılmaksızın başa takılmakta olup genç kızlık dünyası ile vedalaşıldığı geçiş dönemini ifade eder.

Yenge tarafından gelinin başına atılan kurte, kızın arkadaşları tarafından gelinin başından çıkartılarak üç kere yere atılarak, arkadaşlarının gelin olması engellenmeye çalışılır. Ancak kızın yengeleri ısrarla yerden alıp kurteyi, gelin yapmakta kararlıyız anlamında başına tekrar atar. Üç defa atılması Türkmenistan sayı sembolizmi ile alakalı olup, kerametli sayılan 3,7,9,40 ve 70 rakamlarının tılsımı ile ilgilidir. Kurte başa atılmasını takiben bazı boylarda damat gelinin yanına çağırılırken, bazı boylarda hiçbir şekilde içeri girmesine izin verilmez. Örneğin; Alili boyunda, düğünün yanı sıra düğün sonrası dahi kız tarafının izni olmaksızın hiçbir şekilde kız evine giremez.

Damat içeri girdiğinde kız ile selamlaşarak ona çiçek verir. Kızı alıp dışarı çıkıldığında kapıda yine müzik eşliğinde danslar edilir. Alili boyunda daha öncesinde taşınan kızın eşyaları Ersarı ve diğer boylarda bu aşamada oğlanın

arkadaşları tarafından 10 manat ya da mümkün ise daha düşük bir para ile alınmaya çalışarak arabalara taşınır. Gelin her ne kadar dışarı çıkarılmaya hazır hale gelmişse de bu defa kızın yengeleri tarafından dışarı çıkarılmasına izin verilmez. İzin vermelerinin tek koşulu güzel ve akıllı olan kızları için hediye ve para almaktır. Memnun edilmelerini takiben gelin kızın kapıya kadar çıkarılmaları mümkün olur. Ancak bu defada kapının önünde “kapı hakkı” bekleyen gelin kızın kardeşleri engel oluşturur. Kardeşlerin de isteklerinin karşılanmasının ardından kızın tamamen kapının dışına çıkarılması mümkün olur. Nitekim Türkmen topluluklarında “bedavanın kıymeti yok” şeklindeki bir atasözü mevcut olup, düğün ritüellerinde de açık bir şekilde tezahür eden bir geleneği ifade etmektedir. Bu aşamadan sonra artık gelin evde hiçbir şeyi kalmaksızın çıkmaya hazır hale gelir. Kızın eşikten çıkması esnasında kızın annesi tarafından kızı, yüreğinin ferahlaması, üzülmemesi ve su gibi uzun ve mutlu bir ömre sahip olması için su içirilir.

Bu çok eski bir gelenek olmayıp, sonradan kazanılan bir alışkanlıktır. Alili boyunda ise kızın annesi kızın alnını üç kere sıvazlayarak, mutlu yaşa ve geriye ağlayarak dönme şeklinde temennilerde bulunur. Ardından kızla vedalaşmak için baba, dede, yaşlı sakallı mollalar, abi, teyzeler gibi bütün yakınlar gelerek kızı Türkmencede hoşçakal anlamına gelen “sağol” denir.

Dışarı çıkarılan kızı kapının ağzında Türkmen halısı serilip bir köşesi katlanır. Bu uygulama, kızın gideceği eve cinlerin ve şeytanların yaklaşmamasına ilişkin bir gelenektir. Ayrıca bu gelenek yemek yeme ritüellerinde de rastlanan bir durumdur. Türkmen topluluklarında yemek yenip kalktıktan sonra son kişi sofrayı terk edinceye kadar, sofraya bezinin bir köşesi kıvrılarak katlanır. Bu uygulama, rızka şeytan yaklaşmasını önlemek için alınan bir tedbirdir. Gelin kız dışarı çıkarıldıktan sonra bahsi geçen halıya oturtulur. Bu durum, gideceği evde kabul görmesi, değer verilmesi ve bir anlamda baş tacı edilmesi dileğine yönelik bir uygulamadır.

Ayrılmadan hemen önce evin yaşlı erkeklerinden, bu kız artık bizim gelinimiz, ailemizin fertlerinden birisi olacak, buna izin veriyor musun? diye sorulur. İzin alındıktan sonra dua okunup iyi dilekler dilenerek uğurlanır. Gelin arabasına binen kızın arkasından, yeni evinize su gibi akın gidin anlamına gelen, bir ibrik su dökülür. Boya göre arabaya birlikte binen ya da yoldan alınan damat ile yola devam edilir. Gelin ile damadın arabada bulunduğu ilk anda tıpkı nikah masasında gerçekleşen ritüel gibi, damat ve gelin birbirlerinin ayaklarına basmaya çalışırlar. Bu da keza evde kurulacak hâkimiyet ve otoritenin belirlenmesine ilişkin mizansen bir ritüeldir.

Ersarılarda oğlan tarafı, kızın dedesine evden ayrılmadan önce erkek elbisesi olan *don* verir. Giysi, dede tarafından giyildikten sonra önünde bulunan iki ip torunları tarafından para karşılığında bağlanır. Dedenin dualarının ardından izin alınarak ayrılmak üzere arabalara binilir. Ancak arabaya herkesten önce kızın yengesi binerek, arabadan para vermeden inmez. Hediyesini ya da parasını aldıktan sonra inmeye dolayısıyla kızı göndermeye razı olarak arabadan iner. Evden ayrıldıktan sonra şehirdeki tarihi eserlerin bulunduğu müstesna mekânlara gidilerek ziyaret edilir ve çiçek sunulur. Eğer denizi, gölü ya da nehri olan bir mekân ise, su gibi ömre sahip olunması, evliliğin su gibi sonsuz olması gibi dileklerle suya çiçek atılır. Gelin alıcıda 10 dan fazla araba bulunur. Bu gelenek eski tarihlerde olmayan son dönemlerde gelişen bir uygulamadır.

Erkek evine gelindiğinde gelin ve damat gözden, nazardan ve her türlü kötülükten uzak olması için yüzerlik yakılarak karşılanır. Türkmen inançları gereğince yüzerlikten çıkan keskin koku şeytanları ve kötü cinleri kaçırarak bir özelliğe sahiptir. Dolayısı ile eve girilen ilk gün yüzerlik ile adeta her türlü kötülük, nazar ve beladan üç kez yüzerliğin çevresinde dönerek arınılır. Ardından oğlanın annesi geline ve damada ekmek verir. Bu gelenek, “sen artık ekmeğimizi paylaşarak evin fertlerinden birisi oldun” ve “sen artık bu evin ekmeğini yediğin için bu eve madden ve manen bağlısın” anlamlarını taşır. Gelin, ekmeği yedikten sonra ona tüm aile efradı, eş dost ve akrabalar kurtesinin üzerine hediye bırakır. Bu hediye, genellikle yağlık olmakla beraber, elbiselik kumaş verildiği de olur. Ardından ilk olarak damadın sağ ayak ile adım attığı eve birlikte girilir. Sağ ayakla ilk olarak adım atılmasının sebebi, Türkmen inançları gereğince sağın sağlık, güç, kuvvet ile ilişkilendirilmesi ve sağ tarafın kerametine inanılmasıdır. Bu nedenle örneğin “ilk hasat” gibi her türlü ilk, Türkmenlerde sağ ayak ya da kol kullanılarak yapılır.

Alili Boyunda ise; kızı erkek evinde karşılama ritüeli yöresel farklılıklar arz etmektedir. Baba evinden ayrılan gelinin yanında kızın yengesi de bulunur. Bu boyda oldukça ilgi çekici olan bir ritüel vardır ki o da, gelinin baba evinden ayakkabısız bir şekilde çorabı ile çıkmasıdır. Yenge kızın giyeceği ayakkabıları elinde tutar. Ayakkabısız gelin çıkma geleneğinin orijininde, “baba evinden gelin olarak çıkan kıza, baba evine boşanarak tekrar geri dönmemesi,” talebinin yattığı düşünülmektedir. Dolayısıyla evden ayakkabısız çıkması baba evi ile irtibatının bekâr kız olarak kesilmesinden dolayı, “ayakkabın olmasın ki geri gelemeyesin” anlamlarını kapsamaktadır.

Elinde gelinin ayakkabısı bulunan yenge, arabanın önünde oturur. Erkek evine gelince tüm boylarda olduğu gibi çalgılar eşliğinde dans edilir. Bu sırada oğlan arabadan iner ve evin çatısına eline bir poşet elma alarak arkadaşları ile

birlikte çıkar. Gelin arabadan indikten sonra damat çatıdan geline üç kere elma atarak isabet ettirmeye çalışır. Eğer gelini bu üç atışta vurabilirse, evin reisi olabileceğini gösterir. Aksi halde kılıbık bir erkek olacağını ifade eder. Ardından kızın ve erkeğin yengesi gelini eve götürür. Gelin, eve girmeden kapıda porselen tarzında bir tabak kırıldıktan sonra sağ ayak ile eve girer. Kaynana bu sırada gelinin üzerinde kurulması istenen hakimiyet talebi ile ayağına basar. İçeri girdiğinde “sırfa” denen bir sofrada, bir tabakta un bir tabakta ise yağ vardır. Kızın eli önce üç kere una sonra ise üç kere yağa batırılır.

Bunun anlamı, “tıpkı bu yağ gibi eriyerek içimize karış” şeklindeki bir taleptir. Unun anlamı ise ekmek yapmayı öğren, aileni ve ocağını doyur, rızkın bol olsun anlamını taşır. Bazı boylarda un yerine konan yağ ise, “bir elin yağda bir elin balda olsun” bolluk ve bereket içerisinde yaşa ve yaşat anlamlarını kapsamaktadır.

Ersarılar’da, gelinin kucağına bu aşamada ilk oğlu erkek olsun diye önce erkek çocuk daha sonra ise kız çocuk verilir. *Kendir* adı verilen örtüye bu defa yağ ve un konur. Bir eli yağdan bir eli undan çıkmasını, hamarat ve bolluk içinde yaşayan bir gelin olması dilekleri ile üçer kere sağ el ile una ve yağa gelinin eli batırılır.

Bu geleneği takiben erkek evinde kızın oturması için kalın bir battaniye yada büyükçe bir minder hazırlanır. Bunun üzerinde büyük gelin oturur ve yeni geline para ya da hediye almadan yerini vermek istemez. Kayınvalideden hediyesini alınca, yeni geline yerini vermek üzere kalkar ve ayakta durur. Yanında ise kızın yengesi bulunur. Evde bulunan kayınvalide, kayınbaba ve bütün yakın akrabalar yeni geline ayrı ayrı hediye verirler. Hediyeler verildikten sonra kadınlar hep bir ağızdan “yar yar” denen Türkmen halk müziği olan türküyü söylerler. Yemek yendikten sonra gelin akşam 6 ya da 7 sıralarında başlayacak olan düğüne hazırlanmaya başlar. Bu süreç içerisinde imam nikâhı kıyma uygulaması başlar. Erkek evinde bir odada kız ve erkek tarafından altışar ya da yedişer kişi hazır bulunur. İmam geldikten, gelin ve damat ise ortaya oturtulduktan sonra dini nikâh kıymak üzere kapılar tamamı ile kapatılır. Ersarılarda, imam odasının kapısındaki ya da pencerenin önündeki kadınlardan birine, tekelede ise; odadakilerden birine, sen eline makas ile devetüyü al der. Daha sonra makasın arasına devetüyü koyularak makas açıp kapatılır. Bu ritüel, imam dua okurken şeytan gelin ile damadın arasına girmesin diye uygulanır. Kullanılmamış, temiz ve kırığı olmayan büyük bir cam kabın içine, su şeker ve gümüş konarak üzeri bir tül ile kapatılır. Bu suya “süyücilik suyun” denir. Bu suyu sırasıyla gelin-damat, imam, şahitler ve odanın dışındakiler içer.

İmam önce kıza kendi adını ve babasının adını sorar. Ardından aynı sorular erkeğe sorulur. Daha sonra erkek ve kıza Kelime-i Şahadet getirtilir. Kelime-i Şahadet'in bilinmemesi durumunda 3 kere Besmele çektirilir. İmam önce kıza sonra erkeğe bu evliliğin gönül rızası ile gerçekleşip gerçekleşmediğini sorar. Kız ve erkeğin ayrı ayrı evet demesini takiben, imam duymadım diyerek 3 kez tekrarlatır. Hoca daha sonra kıza ve erkeğe nikâhının şahitliğini yapacak kişiyi sorar. Cevap alındıktan sonra bahsi geçen şekerli su, kıza ve erkeğe içirilir. Şahitlerin de içmesini takiben imam besmele çeker ve Kelime-i Şahadet getirir. Dini nikâh esnasında iki kişi kapıda, iki kişide pencerede bekler. İçeriye hiçbir şekilde girilmez ve ne olup bittiğine bakılmaz. Oğlan tarafı odadaki herkese ve imama küçük bir yağlık verir. İmam ayrıca şekerli suya atılan gümüşü de kendisi için alır. Kalan su dışarıdakilere içmesi için çıkartılır. İnançlar gereğince bu suyu içen kişinin dişi hiçbir zaman ağrımaz.

Alili kabilesine göre imam nikâhını ne kadar az kişi bilirse o kadar iyi olur. Zira nikâh yapıldığını öğrenen kötü niyetli insanların nikâhı bozmak için çeşitli büyüler yaparak zarar vermesi mümkündür. Bu kaygı nedeni ile keza düğün evinde pencereler daima kapalı tutulup, kötü niyetli insanların pencereden kara büyümlü muskalar atması önlenmeye çalışılır. Bu gelenek, eski dönemlerden ilk erkek çocuk oluncaya değin süren bir gelenek olup, son dönemlerde sadece düğün haftası boyunca uygulanan bir durumdur.

Akşam saatlerindeki erkek düğünü için 6 ya da 7 gibi hazır olunur. Oğlanın arkadaşları tarafından satın alınan, kızın arkadaş ve kardeşleri tarafından dışarı çıkarılan pasta ve şampanya, damadın arkadaşları tarafından patlatılıp orada bulunanlara dağıtıldıktan sonra, boşalan şişe yere hızla vurularak kırılır. Bunun sebebi iyiliklere vesile olması ve yeni düğünlere öncülük etmesidir. Düğün pastasının ilk lokmasını gelin damada, damat geline yedirdikten sonra misafirlere dağıtılır. Geline bu esnada yağlık, kumaş, halı gibi hediyeler sunulur.

Düğüne geleneksel Türkmen dansı olan, kolbastı dansına benzeyen *Küş Depdi* denen dans ile başlanır. 1985'li yıllardan sonra bu dans, düğün bittikten sonra damat ile gelin eve gönderilirken yapılmaktadır. Bu tarihlerden önce, "dutar" ve "tar" denen çalgı eşliğinde Türkmen halk müzikleri söylenir. Önemli halk ozanlarının çeşitli nasihatler ve değerli özlü sözler içeren ana temaları toprak, bayrak, kutsallık, ideal davranış biçimleri, ahlaki değerler olan ezgileri söylenirdi. Günümüzde ise bu geleneksel çalgıların yerini akordeon, davul, klarnet gibi çalgılar alarak, güncel bir takım müzikler eşliğinde dans edilmektedir.

Düğüne gelen misafirlere, size de böyle düğünler nasip olsun niyetiyle kü-

çüklü büyüklü bir takım hediyeler verilir. Düğün bittikten sonra gelin ve damat odalarına girer, ardından “guşak çözdü” ritüeli başlar. Ersarılar’da bu gelenek düğünün 3. günü, Alililer’de ise; birinci gün düğün akşamı yapılır. Akşam erkeğin arkadaşları gelir ve gelinin evinden getirdiği yemişleri yerler. Bu sırada kadınlar birisi gelin olan üç tane kurteli gelini salona oturarak damadı içeriye çağırıp, gelinin hangisi olduğunu sorarlar. Eğer bilirse, erkeğin kızı çok sevdiğine yorulur. Bilmez ise, kendi karını dahi tanımıyorsun o zaman niye aldın tarzında espriler yapıp damada gülerler. Diğer iki kadın gelini damada vererek işte senin karın diyerek, damadın kuşağını çözmesini seyrederler. Bu oyun tarzındaki eğlenceli ritüel, düğün evinin eğlence arzusuna paralel olarak üç gün sürer yada sadece bir gün yapılır.

Guşak çözdü ritüelinde, erkeğin beline büyük bir yağlık bağlanır. Tekelerde ayrıca damadın eline bozuk para verilir. Gelin ve kadınlar odada yakası nakışlı kırmızı don, başında Türkmen *ak telpeği* takılı damadın içeri girmesini bekler. Damat arkadaşları tarafından kelle kucak içeriye getirilir. Damat elinde sakladığı paranın hangi elinde olduğunu geline sorar. Bilirse zorla açmaya çalışır. Açtıktan sonra üç kere eline vurarak parayı kendi eline saklar. Daha sonra erkek kızın elini zorla açmaya çalışır. Oda aynı şekilde eline üç kere vurur. Gelin son derece sıkı ve birkaç yerden bağlanmış olan yağlığı büyük bir güçlkle açar, erkeğin ayakkabısı ve çorabını çıkartır. Bunu takiben damat için özel olarak hazırlanmış, ıslatılıp sıkılarak sıkı bir şekilde burularak sert bir sopaya dönüştürülmüş olan yağlık ile damat içeridekilerin üzerine saldırarak onları dövmeye başlar. Dışarı kaçmalarını önlemek için daha yaşlı erkekler dışarıdan sıkıca kapıyı tutmaya çalışarak gençlerin dövülmesini sağlarlar. Ardından gençler damadın elinden sopasını zorla almaya çalışırlar. Kapıdan çıkamayan gençler pencereden atlayarak kaçmaya çalışırlar.

Alili boyunda ise beldeki kuşak açıldıktan sonra arkadaşlarına vurmadan önce hafifçe geline vurduktan sonra arkadaşlarına dövmek için yönelir. Oadaki dövülen arkadaşlarının damadın elinden sopaya çevrilmiş yağlığı almaya çalışmalarının sebebi hem dayaktan kurtulmak hem de, evlenme sırası bende şeklinde bir mesaj vermektir. Almayı başaran bekâr erkek, yağlığı çözüp üç kere silkeler ve erkeğin annesine verir. Damadın annesi omzuna atar ve ona bir hediye verir.

Oyunun sonunda bütün herkes dışarıya giderek gelin ve damat odada yalnız kalır. Ancak dövülen erkekler cama gelerek pencereyi zorlamaya başlarlar. Yeni gelin, annesinin evinden getirdiği çantanın içindeki, ayrı ayrı paketlenmiş çeşitli kuru yemiş, tatlı, bisküvi ve benzeri şeyleri pencereyi açıp herkese dağıtır. Tekrar tekrar almak isteyen gençler evin orta yaşlı erkekleri tarafından su

püskürtülerek dağıtılmaya çalışılır.

Düğün bittikten sonra Ersarılar'da ikinci gün nikâh gününden sonra, gün doğmadan önce damadın annesi ile babası, gelinin annesi ile babasının evine koyun alıp selama giderek, kızınız temiz çıktı teşekkür ederiz anlamına gelen, üç kere selam verilerek, mükâfat olarak koyun sunulur.

Sabah erkenden gelinin kendi yengesi gelin adına diye erkeğin önce babasına sonra annesine daha sonra büyük kardeşlerden başlanarak küçüklere doğru hediyeler verir. Erkek kardeşler evli ise eşlerine ve çocuklarına da hediye verilmesi ihmal edilmez. Annesine ekonomik güce bağlı olarak büyük ve önemli bir hediye verilir.

Ersarılar'da gelin almaya gelirken kızın yengesi de gelinle birlikte giderek gelinin evinde kalır. Erkeğin annesi kızın yengesine 7 ya da 9 tane hediye olarak yağlık ya da elbiseler verir. Kızın anne ve babasına ise koyun ya da keçi, anneannesine ise yağlık ya da elbise gönderir. Kızın yengeleri 4 ya da 5 gün sonra erkek evine yemeğe davet edilir. Beraberinde getirdikleri kızın arkadaşları tarafından gönderilen hediyeler gelin kıza verilir. Ardından yemekler yenip sohbetler yapılır.

Alililerde, düğünden sonraki gün gelin tıpkı gelin geldiği günkü gibi Gupba'lı, önde iki örgülü, kırmızı elbiseli, kurteli ve yün çoraplı olarak giyindikten sonra misafirlerin olduğu odaya yenge eşliğinde götürülür. Gelin odanın tam merkezine bir döşek üzerine oturur. Artık kız değil, gelin olduğunu ifade etmek üzere erkeğin yengesi kızın gupbasını çıkartarak yağlığını takar ve üzerine kurtisini atar. Gelinin başından çıkarılan Gubba, damadın evlenmemiş kız kardeşinin başına konur. Bu ritüel artık sıranın onda olduğunu ifade eder. Daha sonra gelin, evinden getirdiği çantasını açar.



Bukça, Türkmenistan Baş Milli Müzesi, S.Kılıç

İçerisindeki büyüklü küçüklü yağlıkların, kızın kıyafetlerinin ve getirdiği hediyelerin bulunduğu valiz açılıp, misafirlere gösterildikten sonra hediyeler büyükten küçüğe doğru dağıtılır. Ersarılarda, düğün bittikten sonra ertesi gün sabah saatlerinde “gelinaş” denen yemek hazırlanır. Yemekten sonra gelin, kendi diktığı ya da diktirdiği elbiselerini ve yağlıklarını kadın ve kızlara gösterir. Bunu takiben “baş saldı” ritüeli başlar. Bu adet eve yeni bir başın yani yeni bir insanın geldiğini ifade eder.

Bu ritüelin, ana unsuru olan Türkmen klan kültürünün en çarpıcı sembolik ögesi olan “*asık*” takıları, yaş ve medeni durumlar arasında geçişin göstergesi olmasının yanı sıra özellikle üremeye yönelik beklentilerde manipülasyon aracı olarak kullanıldıkları görülür. Sosyal statü bağlamında ise, erkek çocuk doğana kadar takılan, evlilik dönemi takısı olan “*asık*”; iki örgü halinde arkada toparlanan saçları birbirine tutturmak için takılır. Ergenlik çağında dört örgü olarak toplanan saçlar evlendikten sonra iki kalın örgüye dönüşerek *asık* takısı ile tutturulur. *Asık* takısı, geline damadın ailesi tarafından hediye edilerek, ilk kez düğün töreni için ve damadın evinde takılır. Eğer aile yadigârı değil ise oğlanın ailesi tarafından alınarak, annesi aracılığı ile geline hediye edilir. İlk erkek çocuğunu doğurana kadar taşınan bu takı, daha sonra ilk oğlu evlenene kadar saklanarak, bu ritüelin kesintisiz olarak devamı sağlanır.

Bu ritüelde gelin bir tarafta otururken bir yanında kızlar bir yanında ise ka-

dınlar oturur. Kadınlar gelini kendi tarafına, kızlar ise kendi tarafına çekmek ister. Bu amaçla aralarında büyük bir mücadele ve savaş başlar. Bu savaşı tabiatıyla kadınlar kazanır. Kadınlar gelinin iki örgülü ve önde olan saçlarını evliliğin sembolü olarak arkaya atmak isteseler de gelin kız saçlarını sıkıca tutarak arkaya atmalarını engellemeye çalışır. Ancak erkeğin annesi bir hediye verince buna razı olur. Ardından erkeğin annesi sen artık kız değil gelinsin diyerek saçlarına asık takısı takarak arkaya doğru bırakır. Eski dönemlerde asık takısı bir yandan saçları arkada tutmaya yarayan bir askı görevini görürken diğer yandan da ok-yay sembolünü içeren bu takının, erkek çocuk doğuncaya kadar takılı kalması gerekirdi. Alili Boyunda, *başsaldı* ritüelinde damat ile gelin yan yana oturtulur. Asık takısı takıldıktan sonra damat ile gelinin üstü yorganla kapatılıp en yaşlı kadın tarafından gazel formunda bir türkü söylenir. Bu gazellerden birisi şu şekildedir.

Ak-gök geydirme ⁵⁶

Pesden beyige siydirme ⁵⁷

Arpa çörek iydirmе ⁵⁸

Toynakla urdurma ⁵⁹

Daha sonra herkes geline selam verir. Selam veren herkes geline bir hediye sunar. Gelinde bir elini göğsüne koyarak üç kez selam alır. Ardından gelin komşularına, kızlarla beraber kapı kapı gezerek selam verir. Hediyesini aldıktan sonra başka kapıya gider.

Düğünü takiben bir kaç gün ya da bir, iki hafta sonra erkeğin yengeleri gelini annesinin evine götürür ki bu döneme “gaytarma dönemi” denir. Yeni gelin annesinin evinde beş, altı gün ya da on, on beş gün veya erkeğin annesinin istediği kadar süre kalır. Bazen ise hiç kalmayıp Ersarı’larda olduğu gibi gün-birlik gidip döndüğü durumlarda söz konusudur.

Alili boyunda, düğünü takiben 10-15 gün sonra damadın annesi kızın annesine haber göndererek, kızlarını görmeye gelebileceklerini söyler. Bu ritüele “görme” denir. Kızın annesi bunun üzerine 10 ya da 15 kişiden oluşan bir kadın grubu ile kız görmeye gider. Erkek evinden gelen misafirler için büyük bir sofraya açılır. Yemekler yenilip sohbetler edildikten sonra erkek annesi, kızın annesine

56 Ak kefen anlamına, gök ise, Türkmenlerde XVIII-XIX. yüzyıllarda gelinlerin dul kalmasını takiben ya da ikinci evlilikte giyilen bir kıyafettir. Dolayısıyla bu gazelde ölüp ak kefen giydirmе, dul bırakıp mavi elbise giydirmе denmektedir.

57 Nasıl ki aşağıdan yukarı küçük abdest yapmak mümkün değil ise geline yapamayacağı eşleri yaptırmaya kalkıp zor durumda bırakma anlamına gelmektedir.

58 Arpa ve çöreğin insanda gaz yapması ve rahatsızlık vermesi nedeni ile iyi beslenmesini salık verir.

59 Kendisinden küçük insanların yanında aşağılayıp küçük duruma düşürme anlamına gelir.

değerli bir hediye olmak üzere gelenlerin her birine çeşitli hediyeler verilerek vedalaşılır. Görmeyi takiben bir kaç gün sonra kayın valide, damadın ablası ve yakınlarından oluşan beş kişilik bir grup gelini annesinin evine götürürler. Orada yine yemekler yenilip sohbetler yapılır. Gelinin orada kalma süresine kayınvalide tarafından karar verilerek evden ayrılır. Ayrıca gelen kişilere, kızın annesi tarafından yağlık hediye edilir. Bu süre bir gün, birkaç gün ya da bir kaç haftadan oluşabilmektedir. Gaytarma dönemi içerisinde erkek annesine ve yengelere elbiseler dikilir ya da diktirilerek, dönüşte hazırlanan bu hediyeler sunulur. Gaytarma dönemi, gelin kızın ailesiyle hasret gidererek, evlilik hayatına oryantasyonunu kolaylaştıran bir dönem olmasının yanı sıra aynı zamanda iki aile arasında yoğun ilişkilerin fiilen başladığı bir dönemi ifade eder. Damat tarafı kızın babası, abisi, amcası ve dayısı gibi yakın akrabalarını evlerine yemeğe çağırır. Bu davete “ayak açdı” denir. Böylece aileler arası ilişki ve iletişim resmen başlamış olup bu tarihten sonra ilişkiler gitgide yoğunlaşır. Ayak açtı davetinde damat, kayınbabası görmeden dışarı çıkar. Yemekler yenilip hediyeler verildikten sonra kızın annesi ve babası damadı çağırır ve ona 200 ile 500 dolar arasında para verilir. Bazen ise sadece bir gömlek verilmesi de yeterli olabilir. Bu geleneğe de “damat ayak açtısı” denir. Damat, bu ritüelden önce kayın babasının ve annesinin evine gidemez. Bu ritüelden sonra damadın, eşinin evine rahatlıkla gitmesi mümkün olur.

Ersarılarda, gaytarma dönemi bitince gelin kız yengeleri ile erkek evine gelir. Komşular, akrabalar tarafından gelin ve damat yemek yemeye davet edilir. Gelinin yanında bazen kız kardeşlerinin de bulunması mümkündür. Keza bu ziyaret sonrasında da geline evden ayrılırken hediye verilir. Başından beri ifade edildiği üzere gelin kız hiçbir koşulda, gittiği evden hediyesiz olarak çıkarılmaz. Aşağı yukarı bir yıl boyunca, gelin hemen hemen her akşam birisinin evine misafir olarak davet edilir ki bu davetlere “çöreğe çağırma” denir.



Türkmen Düğünü, Aşkabat (Ovez Söyünov)



Türkmen Düğünü, Aşkabat (Ovez Söyünov)



Türkmen Düğün Yemeği, Aşkabat (Ovez Söyünov)



Türkmen Düğünü





Oturduğu yerden kaldırılan kızın, üzerine takılarla süslenmiş olan adına “çavıt” denen, kolsuz önü açık çok uzun olmayan gömlek tarzında elbise giydirilir. En son safhada ise başına “kırmızı kürte” adı verilen düğün giysisi giydirilir.



Gızıl kürte (Kırmızı kürte)















Yakılan bu bitkinin külleri gelen gençlerin başlarına atılır. Gelin eve sağ ayağı ile girer ve evde parmaklarını yağa ve una batırır.







Görüldüğü üzere, gelenekçi yapının büyük bir istikrarla korunduğu Türkmen topluluklarında, düğün geleneği oldukça otantik ritüellerden oluşmaktadır. Ana hatları ile birbirlerine benzer olsalar da boylar arası bazı farklılıkların söz konusu olduğu düğünlerde, eski gelenekler tüm sıcaklığı ile yaşatılmaya devam etmektedir. Geleneksel ve şehir düğünü olarak ikiye ayrılan Türkmen düğünlerinde, geleneksel yapı, değişen ve dönüşen zamana her ne kadar yenik düşmeyip tüm canlılığı ile sürdürülse de şehir düğünlerine Ruslarla bir arada sürdürülen yaşam tarzı nedeni ile bir takım batılı gelenekler entegre olarak, geleneksel ve çağdaş uygulamalar birbirlerinin özgün tabiatlarına zarar vermeksizin bir arada barınmaktadır.

Evlenme ritüelleri ve kız isteme ile başlayan ilişkiler silsilesi, dikkatli olarak irdelendiğinde, kurulmak üzere olan mikro toplum yapısının ya da toplum yapısının en küçük birliğinin mümkün olan en sağlıklı geleneksel temellere da-

yandırılması temennisinin varlığı hissedilir. Dolayısıyla, aileler arası ilişkilerde sergilenen iletişim, başlangıçta ölçülü ve kısıtlı düzeyde olmakla birlikte, simgesel iletişim dili vasıtasıyla sağlanan anlaşma zemininde verilen uzun vadeli bir ilişki kararını takiben, ilişkiler sözlü ve sıcak diyaloglara dönüşmekte ve birleşik bir aile yapısı modelinin temelleri atılmaktadır.

Düğün geleneğinin her aşamasında açıkça görüldüğü üzere, verilen kararlar hiçbir şekilde aceleye getirilmeyip son derece sabırlı bir tutumla, şüpheye yer kalmayacak şekilde tüm olumsuzlukların bertaraf edildiği ve muhtemel olumsuzluklar için yeterince zaman tanındığı, ağır fakat emin adımlarla ilerlenen istikrarlı bir süreç yaşanmaktadır.

Öteden beri oluşturulan geleneksel uygulamalar, tercih edilen sembolik dil vasıtasıyla insanları daha az konuşmak suretiyle sosyal kurallara uymaya zorlamaktadır. Toplumsal kuralların sosyal uzlaşmayı temsil etmesi bir anlamda uzun tecrübeler sonucunda doğal olarak meydana gelen geleneksel sosyal hukuk yapısını ifade etmektedir. Bu kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen sosyal davranışlar, proaktif bir yapı sergileyerek toplumsal oto kontrolü sağlamakta ve buna bağlı olarak, muhtemel sorun ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını önlemektedirler. Böylece sosyal mesaj dili, bireyler arası sosyal ilişkilerin daha medeni bir düzeye oturmasına öncülük ederek, sosyal evrimleşmeye kayda değer bir katkı sunmuştur. Düğün, doğum ve cenaze törenleri yine Türkmen toplulukları arasında yardımlaşmanın en üst düzeye çıktığı sosyal dayanışma anlarını yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekici bir sosyo-kültürel olgudur. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Türkmen toplumu, evlenme yoluyla kurulacak olan mikro toplum yapısı da denebilecek olan ailenin sağlıklı ve sağlam temeller üzerinde oturabilmesi için işbirliği içerisinde hareket etmektedirler. Böylece toplumda var olan sosyal dayanışma ruhu korunarak bir sonraki nesillere aktarılmakta, bu yolla toplumun bireyleri için daha sağlıklı bir sosyopsikolojik ortam hazırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altun Özer, M. S. (2007). *Farklı kültürlerde keçi motifi ve sembolik anlamları* (Yayımlanmamış yüksek lisans seminer çalışması). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Ana Sanat Dalı.
- Annepesov, M. (2003). The Turkmens. In C. Adle & I. Habib (Eds.), *History of civilizations of Central Asia: Vol. 5. Development in contrast: From the sixteenth to the mid-nineteenth century* (pp. 128–145). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Ataniyazov, S. (1991). Salırlar hakda söz. *Sıyası söhbetdeş jurnalı*, (9).
- Ataniyazov, S. (1999). *Türkmen boylarının geçmişi, yayılışı, bugünkü durumu ve geleceği* (Y. Akgül, Çev.). *Bilig*, (10), 1–16. http://bilig.yesevi.net/PDFS/10_sayi.pdf
- Ataniyazov, S. (n.d.). *Etnonimy v turkmenskom yazıke*.
- Atayev, K., & Berdyev, B. (2001). Impact of religious views on spiritual life and culture of Türkmen people. In *Collection of materials: UNESCO international forum "Culture and religion in Central Asia"* (p. 51). Culture and Religion Press.
- Fitz Gibbon, K. (1999). Turkoman jewellery. *Ornament*, 22(3).
- Gurbandurdyýew, G. (1989). *Wagt we kalendar*. Magaryf.
- Gurbandurdyýewa, A. (2009, August 21). Güzelliği gözbaşı bolan türkmen şay-sepleri we zergärçilik sungaty hakynda. *Edebiyat we sungat*.
- Harmatta, J., Puri, B. N., & Etemadi, G. N. (Eds.). (1999). *History of civilizations of Central Asia: Vol. V, Part II*. Motilal Banarsidass.
- Kafesoğlu, İ. (2004). *Türk milli kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Khakimov, A. (2005). The art of the northern regions of Central Asia. In C. Adle, K. P. Madhavan Palat, & A. Tabyshalieva (Eds.), *History of civilizations of Central Asia: Vol. 6. Towards the contemporary period: From the mid-nineteenth to the end of the twentieth century* (p. 632). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Kılıç, S. (2010). Orta Asya baş takılarına semantik yaklaşım ve sosyo-kültürel bir değerlendirme denemesi. In *IV. Uluslararası Türk kültürü ile sanatları kongresi / sanat etkinlikleri (02–07 Kasım 2009) bildiri kitabı* (p. 94). Konya.
- Kyzlasov, L. R. (1996). Northern nomads. In B. A. Litvinsky (Ed.), *History of civilizations of Central Asia: Vol. 3. The crossroads of civilizations: A.D. 230–750* (pp. 309–324). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organi-

zation.

Malov, S. E. (1959). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Mongolii i Kirgizii*. Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Michajlov, F. A. (1900). Religioznye vozzrenija türkmen Zakaspijskoi oblasti. In *Sbornik materialov po musul'manstvu* (Vol. 2, pp. 85–103).

Navşirvanov, Z. S. (1929). Predvaritel'nye zametki o plemennom sostave tyurkskikh narodnostey, prebyvavshikh na yuge Rusi i v Krymu. *Izvestiya Tavricheskogo Obshchestva Istorii, Arkheologii i Etnografii*, 60.

Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk dünyası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Schletzer, D., & Schletzer, R. (1983). *Alter Silberschmuck der Türkmenen*. Dietrich Reimer Verlag.

Soucek, S. (2000). *A history of Inner Asia*. Cambridge University Press.

Sümer, F. (1992). *Oğuzlar (Türkmenler)* (4. bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şahin, İ. (1987). Osmanlı devrinde konar-göçer aşiretlerin isim almalarına dair bazı mülâhazalar. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, 195–208.

Talbot Rice, T. (1965). *Ancient arts of Central Asia*. Thames & Hudson.

Tenişev, E. R. (1976). *Stroy salarskogo yazyka*. Nauka.

